

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ГІДНОСТІ У
МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти –другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 610 групи
спеціальності «Початкова освіта»
ТОПАЛО ЯНА СЕРГІЇВНА

Керівник: канд. пед. наук,
доцент **Костащук О.І.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р

зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи	
1.1. Визначення феномену « гідності» як моральної якості особистості	5
1.2. Почуття гідності у підготовці майбутнього вчителя початкової школи	22
1.3. Аналіз стану дослідження рівня вихованості почуття гідності у майбутніх вчителів	30
<i>Висновки до розділу 1</i>	47
РОЗДІЛ 2. Педагогічні умови виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи	
2.1. Оновлення змісту навчальних дисциплін та впровадження інноваційних методів навчання, що сприяють вихованню почуття гідності	49
2.2. Використання виховного потенціалу практики у вихованні почуття гідності майбутніх учителів	57
2.3. Збагачення освітнього простору діалогічною взаємодією під час фахової підготовки	70
<i>Висновки до розділу 2</i>	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сучасного світу, виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи є надзвичайно важливим питанням, адже пріоритетним завданням закладів вищої освіти наразі є підготовка вчителів нового покоління, які готові до роботи з сучасними дітьми та можуть розкрити їхній потенціал.

У XXI столітті основними цінностями особистості є самоосвіта, самореалізація, саморозвиток, самопроекування та самоактуалізація, саме вони стали підґрунтям у новій парадигмі сучасної особистісно-орієнтованої освіти, адже, незважаючи на всі позитивні надбання традиційної системи підготовки майбутніх вчителів, її недостатньо для закриття запитів сучасних педагогів та їх практичної діяльності. Метою Нової української школи визначено «виховання людини як особистості...формування цінностей, які є необхідними для успішної самореалізації». Саме виховання цінностей є певним фундаментом для теперішньої освіти. Ідея НУШ ставить виховання гідності на одне з перших місць в освітньому процесі, почуття гідності є базовим елементом свідомості людини, усвідомлення своєї неповторності, цінності та поваги до її особистості. Ключовою ідеєю розуміння даної цінності є те, що людина заслуговує на визнання її індивідуальності та потребує поважливого ставлення до себе. Сьогодні, для створення безпечного, комфортного та гідного освітнього середовища, реалізовано програму «Гідність дитини», яка передбачає самореалізацію учня як особистості, виховання у нього поваги до себе та інших, дотримання прав людини.

Закон України «Про освіту» закликає всіх шанувати гідність людини та має певні новації, що спрямовані на захист гідності особистості вчителя. Становлення нового демократичного суспільства передбачає заміну авторитарних способів регуляції поведінки людей, на внутрішні регулятори, одним з яких є почуття гідності. Саме через нього здійснюватиметься

найбільш ефективний спосіб корекції поведінки людини, що відповідатиме нормам та вимогам сучасного суспільства.

Стан дослідження проблеми. Теоретичні аспекти розкриття феномену «гідність» окреслено у працях Аристотеля, І. Канта, Я.А.Коменського, Й.Песталоцці тощо. У працях вітчизняних науковців К.Ушинського, П.Каптерєва, А.Макаренка віднаходимо розкриття особливостей виховання гідності як моральної якості особистості.

Дослідження гідності як особистісно-професійної якості представлено у працях відомих педагогів І. Бєха, І.Зязюна, В.Рибалка та ін. Виховання почуття гідності та честі у студентської молоді стали предметом дослідження Н.Білоусової та Г.Александрової, якими гідність характеризується як категорія моральної свідомості, що розкриває ставлення людини до самої себе й до інших та ставлення до неї з боку суспільства.

Разом з тим, проблема виховання гідності майбутнього вчителя представлена у наукових доробках дослідників побіжно, у контексті вивчення інших питань, зокрема, міжособистісної взаємодії вчителя, особливостей професійної діяльності, особистісних якостей педагога тощо. У педагогічному дискурсі окремі аспекти означеної проблеми стали предметом дослідження низки дисертаційних робіт, зокрема: виховання честі у молодших школярів та виховання честі і гідності у студентської молоді (Г. Александрова, Н.Білоусова), особливості становлення ціннісних орієнтацій та виховання морально-етичної культури майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки (Н. Максимчук, Л. Москальова), розвиток професійно-особистісних якостей учителів-предметників у системі післядипломної освіти (В. Вітюк), виховання толерантності та формування іміджу вчителя (В. Боднарєнко, А.Зінченко).

Таким чином, актуальність проблеми, її соціальна значущість зумовили вибір теми магістерського дослідження *«Виховання почуття гідності у майбутніх учителів початкової школи»*

Об'єкт дослідження – виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи.

Мета дослідження – обґрунтувати педагогічні умови виховання почуття гідності у майбутніх учителів початкової школи.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми виховання почуття гідності особистості.

2. Проаналізувати наукові положення щодо специфіки проявів почуття гідності у студентів-майбутніх учителів початкової школи.

3. На основі визначених критеріїв, показників емпірично дослідити рівні вихованості почуття гідності у майбутніх учителів.

4. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови виховання почуття гідності майбутніх учителів.

Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань визначено комплекс методів: *теоретичні* методи дослідження: комплексний теоретичний аналіз, структурування, класифікація, порівняння, узагальнення, та *практичні*: спостереження, діагностичні методи (тестування, бесіди).

Теоретичне значення дослідження полягає в розкритті змісту та структурних компонентів феномену «гідність» та виявленні особливостей виховання почуття гідності у майбутніх учителів початкової школи.

Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності виховання почуття гідності у сучасного вчителя, розкритті педагогічних умов та рівнів виховання гідності як особистісно-професійної якості вчителя.

Апробація. Основні теоретичні положення обговорювались на щорічній Студентській науково-практичній конференції (Чернівці, 2021).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (81) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ГІДНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Визначення феномену « гідності» як моральної якості особистості

Розвиток кожної особистості неможливий без усвідомлення цінності її як людини, а саме усвідомлення її гідності. В суспільно-філософській думці існують такі питання, які вважаються «вічними», а саме це питання гідності людини. Проблема «гідності» мала досить велике наукове, практичне та соціальне значення, особливо в епоху історичних переворотів та переоцінки людських цінностей. З першого погляду здається, що гідність людини – просте поняття, але це зовсім не так. Ідея гідності має свою історію, яка триває вже понад дві тисячі років. Гідність є однією з категорій прав людини, яка втілює в собі цінності моралі. Документи міжнародного права втілюють відповідні нормативні визначення цієї категорії. Так, до прикладу у Преамбулі Декларації загальних прав людини від 10 грудня 1948 року йде мова про « гідність членів людської сім'ї». (Загальна декларація прав людини, 1948). У Преамбулах двох Міжнародних пактів про права від 16 грудня 1966 року також згадується гідність, а саме пов'язують гідність з «людською особистістю». У Конституції України 1996 року зазначено, що Україна, проголосивши себе правовою державою (стаття 1), закріпила положення про те, що людина, її права, свобода, гідність і недоторканість визнаються найвищою соціальною цінністю в Україні (стаття 3). Таке трактування досліджуваного поняття у державному документі потребує визначення терміну « гідність» та розуміння його сутності та змісту.

Отже, феномен "гідність людини" походить з латинської мови (dignus – "цінний", "відповідний" (лат. dignitation – репутація). Загальноетичний термін гідності людини визначається в наукових дефініціях як :

- «поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність кожної людини як моральної особистості, а також категорія етики, яка означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до

неї з боку суспільства, в якому визнається "цінність особистості" (Словник з етики, с.81) ;

- "гідність людини є виразом її особистісної цінності" (Розенталь,с.111).

Дослідник В.Бачинін визначає поняття гідності як етичну та природно-правову категорію, як цінність особистості, визнану як самою людиною, так і її соціальним оточенням. Науковець наголошує на тому, що саме природно-правова філософія зводить гідність людської особистості до універсальних етичних норм та релігійних абсолютів. (Бачинін, 2006, с.1903)

Автори навчального посібника з етики термінують гідність людини як «об'єктивну, суспільноморальну цінність особистості, а також як потребу і власне оцінку людиною своєї моральної цінності» (Придворов, с.98). Вчені Н.Марченко та М. Зерцаллом визначаючи гідність, стверджують, що гідність людини – це визнана та захищена цінність, яка утворює одну з основ конституційно-організованого суспільства (Марченко, Зерцаллом, 2002).

У своїй науковій праці "О понятии человеческого достоинства" Г.Бандзеладзе визначає гідність особи як «суттєву ознаку і якість, що відрізняють людину від інших істот і, разом з цим, не просто відрізняють, а складають її почуття власної вищості, перевагу за визначеною шкалою цінностей і за визначеними критеріями прогресу» (Бандзеладзе, с.11). Такі науковці, як Г. Дюріх, А. Бланкенагель, Р. Берендт , Е. Блох, В. Майхофер, В.Пірот, Р. Шпаеман, Б. Шлінк та інші, обґрунтували теоретичну концепцію людської гідності. Німецькі науковці зазначають, що дефініція гідності змінюється з плинністю часу та залежить від того суспільства, в якому воно визначається та розвивається. Німецька юридична наука відмовляється від визначення гідності. Дослідник А. Бланкенагель зазначав, що ми не повинні заповнювати зміст гідності нашими сучасними уявленнями про неї: для наших нащадків, для іншого суспільства сучасна формула може бути застарілою, оскільки змінюється суспільство, плине час і змінюються цінності народу. Дійсно, норма про гідність людини творцями конституції

визначалась перш за все, щоб захистити людину від приниження з боку держави. Мова йде про запобігання фізичних принижень. У сучасному світі – це повага та захист персонального визначення та психічної недоторканності людини. Так сучасні науковці та дослідники в галузі прав людини Б. Пірот і Б. Шлінк визначили, що гідність людини піддається порушенням тоді, коли звернення публічної влади з людиною, ставить під сумнів її особистісну цінність. Вільна особистість, її цінність і автономність повинні перш за все захищатись та оберігатись законом. Дану позицію розвиває та доводить В.Майхофер, який заявляє, що повага до людської гідності виражається в забезпеченні державою її свободи та захищеності. Д. Федорика заявляв, що узгодження універсального та індивідуального в концептуалізації феномену почуття гідності може бути можливим, якщо розуміти гідність не лише як «статичну» властивість особистості, а й як «динамічну» (Федорика, с.48).

Поняття людської гідності досліджувалось також у працях І. Канта, який, розглядає свободу людини як її первісне право, що належить їй через людську природу, і наголошував на тому, що природне право походить із розуму і обмежується розумом, обґрунтовував це поняття як «цінності в собі». Гідність філософом трактується як загальнолюдська цінність тому, що лише людина має здатність бути моральною істотою зі своїми певними цінностями, тобто діяти на підставі чистого обов'язку і визнавати іншу істоту, як таку, що є моральною. Саме кантівське уявлення і усвідомлення людської гідності є основоположним для всієї сучасної людиноцентричної філософії, що непоправно вплинуло на всю історію людської гідності.

Гідність, як визначав К. Цомплак, є єдиноціллю з людиною. Ні в якому разі гідність не продається, обмінюється чи купляється, оскільки є повномірною цінністю людини в силу її людського походження, тобто поняття гідності є ознакою належності людини до людського роду. Таким чином, можна сказати, що гідність ні в якому разі не може бути принижена чи порушена, тому що в цьому випадку ставимо під сумнів належність людини до свого роду. Але все ж таки, до цього явища може бути

неоднозначний підхід, а саме об'єктивний, завдяки якому гідність вважається властивістю людського роду, та суб'єктивний, відповідно якому гідність трактується як її особистісна повага, тобто йде мова про конкретну гідність певної людини. Виходячи з цього, це явище не може існувати поза людиною, її наявність є безперечною реальністю – неможливо навести приклад жодної сфери діяльності людини, де б не потрібно було визначити поняття особистої гідності. Незважаючи на фізичне існування людини, гідність не може пропасти чи просто зникнути.

Гідність належить до філософської та морально-етичної категорії, що має зв'язок із багатьма науками, зокрема звичайно, на першому місці з правом, адже коли йдеться про гідність, необхідно перш за все наукове та документальне підтвердження законом гідності як окремого поняття. Звернімо увагу, що Стаття 1 Загальної декларації про права людини 1948 р. вказує на те, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах, а в Преамбулі Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. людська гідність визнана неповторною особистістю (Грищук, 2007)

Поняття людської гідності змінювалися з плином часу. У Стародавній Греції, чия культура дала початок інтелектуальному розвитку Європи, людську гідність трактували як піднесення особистості над обставинами. Це поняття для жителя давньогрецького поліса було привілеєм вільного громадянина.

Епоха Відродження, яка мала на меті подолати церковні обмеження людини та поділ на стани, піднімала тему гідності центральною в думці гуманістів того часу. Вона пов'язує людську гідність з унікальністю та особливістю наших здібностей, з тим, що кожна особистість – унікум.

Ідея людської гідності як цінності та високого призначення людини була висунута і досліджена ще гуманістами XIV-XVIII ст. у зв'язку з новим усвідомленням людини (Петрарка, Ж. Ж. Руссо, І. Кант, І. Фіхте). Гуманісти буржуазії цього періоду проголошували цінність людини, як високу якість,

незалежно від соціального походження. А. Дживелегов стверджував, що гідність не втрачається від низького стану чи походження людини, лише б людина заслужила його своїм життям (Дживелегов, 1985).

Гідність людини обґрунтовується, як здатність піднятися над природними умовами та здатність піднятися над несвідомими силами, що намагаються зім'яти її і підпорядкувати собі. Цей феномен активно розвивався в епоху Просвітництва у XVIII ст.. Так, філософи того часу пов'язували гідність людини із забезпеченням людських природних прав і розглядали свободу як необхідну та потребуєому умову збереження та розвитку людської гідності (Ж.Руссо).

У роботах філософів XVIII століття проблема гідності, а разом з тим і честі особистості з найбільшою гостротою питання постала у працях І. Канта та Г.Гегеля. Проблема гідності була оприлюднена в етичних працях видатного німецького філософа та мислителя XVIII ст. Іммануїла Канта. Він, як вже згадувалось раніше, говорив про повагу до особистості, але в основу гідності він не ставив конкретне поняття, а лише абстрактно визначав поняття моральності і не вказував тих чітких ділових, духовних, моральних людських якостей, які визначають його суспільне значення. На думку І. Канта, головна перевага - особлива цінність і значимість людини, як окремої гідної особистості. Філософ стверджував, що людина, як особистість та як розумна істота ніколи не буде лише засобом подібно простої речі, а завжди буде метою сама по собі. Саме з усвідомлення людини виникає її гідність як особлива цінність і значимість. Кожна людина володіє гідністю в силу своєї розумності й приналежності людського роду. При цьому, стверджує великий мораліст, кожен повинен також визнавати і поважати гідність інших людей, адже всі люди рівні у своїй гідності, в цьому сенсі серед них немає більш значущих і менш значущих. Ідеї І. Канта про поняття гідності стали основоположними для раціоналістичної думки вчених останніх століть. Філософ визначає гідність як людську якість, і, будучи автором не прив'язаним до релігії, ні словом не згадує про Бога. Натомість, протирічать

І.Канту вся релігійно-філософська західноєвропейська думка, яка вбачає гідність людини в її подібності до Бога. Господь створив людину на подобу собі і він вклав у неї дух, який вище за земний розум, і хоча людина грішна і впала, він зберігає свій глибинний зв'язок із Всевишнім (Регіне, Тетюєв, 2011)

Якщо спробувати віднайти найпершу згадку про людську гідність, потрібно звернутись та згадати про китайського філософа Конфуція, який надавав сенсу концепції "благородного мужа". Можливо, це була одна з перших в історії людства спроб обґрунтувати та виявити благородство людини, яка в першу чергу нерозривно пов'язана з гідністю.

У грецькій античності поняття благородства також не було обділено увагою. Греки з високим станом нерідко називали сина з вживанням кореня "аристо" – що означало шляхетність. Саме поняття "аристократія" давньогрецькою мовою на пряму означає "влада благородних". Антична етика є в основному вченням про чесноти та добродієсну особистість, внаслідок чого в Середньовіччі з'являється найбільш визначна та осмислена передумова аристократичної культури - європейське лицарство. Дослідження істориків Середніх віків вже включали в себе досить широкий спектр обґрунтування поняття про шляхетність (Тофтул, 2014).

Детально розглядає поняття гідності революціонер-демократ В.Белінський. Гуманне ставлення до людини, на думку автора, вимагає до себе активної боротьби проти всього, що принижує гідність людини. Вчений вказував на взаємозв'язок людської гідності і практичних справ: «Тільки в чесній і безкорисливій діяльності полягає умова людської гідності» (Белінський, 1956).

Цікавими є погляди на проблему А.Герцена про гармонійне поєднання особистих інтересів із суспільними. У цьому полягає найвище моральне значення гідності людини: «Я вважаю, що розумне визначення свавілля є вищим моральним визнанням людської гідності». А.Герцен вбачав моральну гідність людини у визнанні її лише тоді, коли вона сама себе визнає людиною (Герцен, 1990).

Серед етичних концепцій визначення гідності є праці А. Адлера, А. Маслоу, П. Боранецького, А. Валлона, Д. Міда, У. Джемса, Д. Ролза, Е. Еріксона, у яких систематично розробляється прометеїзм у сторонників етичного героїзму. Лідером цього напрямку є Боранецький, який характеризував гідність критерієм моральних понять. Гідність - центральна категорія цієї думки і основа всіх цінностей. «Без категорії гідності ... в світі не могло б бути ні цінностей, ні любові, ні боротьби, ні цілей, ні ідеалів, ні надій». Цікавою є теорія Д. Міда, в якій він намагається уявити, як у процесі людського розвитку відбувається формування таких його властивостей, які ніяким чином не можна однозначно віднести ні до яких властивостей. Соціально-динамічна теорія (Р. Вудворте) звертає увагу на становлення і вдосконалення зовнішньої поведінки. Херберт Шпігельберг казав: «... людську гідність, мабуть, залишається однією з небагатьох загальних цінностей у нашому світі філософського плюралізму ... Головна проблема сьогодні - це відсутність у нас достатньої ясності з приводу того, що ж означає людську гідність» (Буряк, 2020).

Фрейд прагнув створити незалежну теорію, вільну від забобонів того історичного періоду, в якому він жив, але, насправді, психоаналітична теорія відбила теми, які були популярними та цікавими для Європи кінця XIX і початку XX століття. Теорія Фрейда ґрунтувалась на спостереженнях. Психоаналіз - це терапевтичний довготривалий процес, який дозволяє пацієнту усвідомити і вирішити конфлікти, що беруть свій початок ще з дитинства. Ключовою системою за цим вченням є людина, яка перебуває у центрі енергії.

О. Вейнінгер, Е. Фромм, Б. Паскаль вважали основою людської гідності її чинником її розвитку саме почуття любові до самого себе й інших людей, так як любов до самого себе відноситься лише у тих людей, які здатні любити інших. Без турботи і поваги до гідності любов просто неможлива. (Бех, 2019).

Гуманістична теорія особистості (Г. Олпорт, К. Роджерс, А. Маслоу,)

досліджує розвиток поведінки під кутом морального людського самовдосконалення, розширення його внутрішньої свободи, а також підвищення творчого потенціалу.

Дослідник А. Адлер вважає, що особистість людини завжди причетна до громадських інтересів. Людина, орієнтована на інтереси суспільства підносить свою гідність, так як вищою метою людини є служіння іншим людям і суспільству в цілому. (Гнасевич, 2020)

Людська гідність – це історичне поняття. В історії моралі є опис великої кількості людських достоїнств, моральних якостей і характеристик людини. Досить сказати, що в українській мові для опису рис характеру людини є понад 4000 слів. Проведений різного роду аналіз дозволяє розглядати «гідність» як морально-етичну категорію, в значенні якої лежить ціннісне ставлення до себе та усвідомлення цінності інших людей. Поняття «гідність» досить універсальне. Це основа для інших цінностей людини. Кожна людина народжується вільною та гідною, а також має право на дотримання свободи та гідності. Така вроджена гідність і є фундаментом, на якому тримаються одні й ті ж права та свободи. Гідність - це внутрішня та нематеріальна якість людини, що видається іншій людині, наприклад, у любові, але може бути і порушена у випадках агресії та прояву злості.

У праці «Інстинкт і доля людини» дослідник В. Гарбузов зазначав, що серед основних інстинктів, що характеризують духовну сутність людини є альтруїзм і збереження честі та гідності (Гарбузов, 2006, с.309). На думку автора, осмислення особистісної цінності, усвідомлення та переживання людиною своїх цінностей неможливе, без усвідомлення власної гідності та пов'язаної з нею честі. Розуміння трактування цих цінностей призводить до самопізнання, рефлексії та встановлення цілей.

Український педагог-мислитель В.Сухомлинський, в своїх дослідженнях морально-духовного світу дитини, основою для формування шляхетності та особистості визначав високоморальні, гуманні вчинки, що є

свідченням поваги до людської честі та гідності (Сухомлинський, 1976, с.113). Так, у статті «Людина – найвища цінність» педагог зазначав (1976):

1) «повага до людської гідності та виховання самоповаги є сферою педагогічної творчості»;

2) «корінь честі та гідності – у благородних переконаннях і думках, ... гідність – це мудра влада тримати себе в руках»;

3) «формування почуття власної честі та гідності вихованця є наслідком ставлення до нього як до носія безумовної цінності – людської гідності»;

4) «найстрашніший злочин перед людиною – це переконати людину в її нікчемності з іншими людьми. Віднявши у людини почуття власної честі, гідності, самоповаги, можна довести її до відчаю, до крайності» (с.119).

Відома дослідниця і педагог М.Монтесорі розкривала проблему виховання дитини в умовах її «вільного розвитку». Вона визначила, що за певних умов механізмами самовиховання і самонавчання дитини є самооцінка, «власне Я» та рівень вимогливості особистості (Єфімова, 2004, с.12). У праці «Самовиховання та самонавчання у початковій школі» педагог описала психологічні і дидактичні умови організації діяльності дітей. М.Монтесорі особливого значення надавала розвитку «власного Я» дитини, що унеможлиблюється без усвідомлення дитиною свого суспільного значення і визнання зі сторони оточуючих людей. Виходячи з цього можна стверджувати, що лише розвинене почуття гідності та честі вчить впливати на дітей так, щоб вони відчували радість від відповідальності, свободи та самопізнання (Єфімова, 2004, с.12).

Дослідниця О.Чуб до провідних характеристик почуття гідності та честі особистості відносить: ціннісне ставлення до людини, образ «власного Я», образ людини як такої та образ людства в цілому (Чуб, 2008, с.13).

Розкриття проблеми виховання честі та гідності юнаків віднаходимо у працях І.Абатніної, яка це почуття розглядає в тематиці моральної свідомості, що розкриває ставлення людини до самої себе, ставлення до

людей, які оточують та в загальному до світу. У процесі виховання почуття гідності дослідниця виділяє такі функції: регулятивну (моральна регуляція у виборі вчинків, перенесення у поведінку людини моральних стосунків суспільства); сенсоутворювальну (готовність людини здійснювати моральні вчинки, виражати оцінні судження морального спрямування); інтегральну (виховання честі на ґрунті свободи, вольових зусиль, емоційного підйому, життєвого досвіду особистості, підпорядкованого моральним цілям) (Абатнина, 2006, с.115).

Питання про виховання почуття честі і гідності у старших підлітків досліджував А.Аксьонкін, який визначив ці поняття, як взаємопов'язані та описав їх як : честь Батьківщини, честь народу; політична свідомість; почуття поваги до честі колективу; чесність та правдивість; гуманне ставлення до оточуючих; повага гідності людини іншої національності; активна суспільно-трудова діяльність. Дослідник стверджував, що честь і гідність – це взаємопроникаючі категорії, які, діючи на ціннісну свідомість людини, реалізуються в конкретних діях, що мають позитивну громадську й особисту значущість у свободі вибору і вольових діях. Поняття особистої гідності входить у поняття честі; воно, як і честь, розкриває ставлення людини до себе і відношення до неї з боку суспільства, в яких виражається моральна оцінка людини (Аксенкин, 1979).

Дослідник Ф.Кадол у своїх працях описав елементи честі та гідності, а саме такі як: самоповага, чесність, гордість і т.д.. Г. Волкова також вивчала дані поняття виховання почуття честі та гідності у вихованні учнів старшої школи. В.Киричок характеризувала почуття гідності як емоційно-ціннісне та позитивне ставлення особистості до себе, усвідомлення людиною свого суспільного місця. (Киричок, 2012, с.14)

Виходячи з усього вище сказаного можемо зробити наступні висновки:

1. Гідність – це свідоме почуття моралі, яке має вплив на самоконтроль та саморозвиток особистості.

2. Поняття гідності у педагогіці трактують як таку властивість людини, що має прояв перш за все в усвідомленні та внутрішньому переживанні людини, сприйняття своєї соціальної цінності.

Однак проблема виховання почуття гідності постала предметом дослідження відносно недавно. До прикладу А.Асмолова розглядала проблему культури корисності у її співвідношення з культурою гідності. Дисертаційні роботи Ю.Зайцевої, в яких вона досліджувала почуття особистої гідності, як феномена психології. У розгляд та формування поняття «людської гідності» величезний вклад зробив О.Захаров – вітчизняний психолог, який у своїй праці «Походження дитячих неврозів та психотерапія» розглянув це поняття, як одне з небагатьох основних, яке має великий внесок у формуванні особистості та її повноцінного розвитку. Захаров стверджував, що виражене почуття власного «Я», полягає, в першу чергу, в усвідомленні відмінностей своєї особистості від оточуючих, а також у підкресленні власної гідності та потребі самостверджуватись. Такі люди завжди мають власну точку зору, вони самостійні та активно досягають своїх цілей та мети, вони люблять бути лідерами. При формуванні особистості дослідник стверджує, що потрібно наголошувати на тривозі і страху «бути не таким як усі», а це перш за все пов'язане з почуттям власної гідності. Виходячи з цього тривога може виступати і як страхом брати відповідальність за життя, за устрій життя своїх близьких, страх «бути не тим» і не відповідати вимогам суспільства, батьків, близьких людей. Як результат посилюється нервова напруга.

У психології Н.Пряжников та Є.Пряжнікова розглядають «людську гідність» в контексті професійної діяльності, але саме визначення «професійної гідності» не вживають.

Найчастіше для більш точного розуміння поняття гідності використовують поняття «самоповага» (І. Кон, А. Маслоу, Т. Шибутані та ін).

Виділимо різні підходи до трактування та співвідношення цих понять:

- Самоповага в дослідженні проблеми гідності трактується як глобальна самооцінка, схвалення чи несхвалення людиною своєї особистості та самоцінності. При цьому потрібно зауважити, що самоцінність і самооцінка – поняття з різним значенням. Самооцінка – це свідомо та конкретна, вона має широкий спектр відчуттів і ставлення до себе як до великої цінності;

- гідність та самоповага розглядаються одночасно, як утворення, які мають велику і власну специфічність, до прикладу самоповага передбачає оцінку людиною своєї цінності в порівнянні з еталоном, а гідність, в свою чергу, відображає ставлення до себе як до вищій цінності. ;

- дослідження (І.Дерманова, Ю. Зайцевої, Н. Лебедева, В.Століна, Е.Фромма, Т. Шибутані) зафіксували зв'язок між тим, як ставляться інші люди з поняттям самоповаги: ставлення іншої людини з повагою є наслідком адекватної самооцінки, самоповаги і сприйняття самого себе.

- у соціальній психології прослідковується взаємозв'язок між девіантною формою поведінки та низькою самооцінкою, низьким рівнем самоповаги.

Кожна особистість потребує перш за все високої оцінки своїх достоїнств, поваги від людей, які її оточують, що дає надалі можливість поважати самого себе. Потреби такого рівня поділяються на два класи. До першого класу належить бажання і прагнення, які пов'язуються з поняттям «досягнення». Тобто, людині необхідно відчувати свою могутність, компетентність, їй потрібне відчуття власної свободи та незалежності ні від кого та ні від чого. До другого класу включається потреба в престижі та репутації, потреба в увазі та завоюванні статусу, славі.

На нашу думку усвідомлення себе, як гідного до поваги – важливий показник у формуванні образу власного Я і поведінки людини. Реалізації цих потреб сприяє вихованню почуття гідності особистості.

Як провідний критерій гуманістичного розвитку розглядаються у вітчизняній та зарубіжній психології, моральність та гідність у ціннісному

ставленні до іншої (О.Бодальов, Б.Братусь, Л.Виготський, С.Рубінштейн, В.Шадріков Л. Кольберг, К. Роджерс та ін). Потрібно пам'ятати, що центром перетину інтересів етики та психології є категорія ставлення до іншої людини.

Щоб правильно осмислити поняття гідності необхідно визначити такі її категорії як «свобода» та «відповідальність» (В. Франкл, Е. Фромм). Усвідомлення людиною своєї важливості та відповідальності починається з усвідомлення своєї гідності. Людина може стати залежною від інших людей, якщо в неї немає віри в себе, в своє Я, немає почуття особливості, а почуття ідентичності являється під загрозою, тоді ми стаємо залежні від інших людей, і їхнє схвалення стає для нас основою.

Аналізуючи вищесказане, можна розглядати гідність як «внутрішню позицію», а також як систему відношення особистості до дійсного, до оточуючих людей і, в першу чергу, до самого себе. Гідність являється визначальною ціннісно-смісловою спрямованістю особистості.

У східній християнській традиції поняття «гідність», в першу чергу, має моральний сенс, а от уявлення гідно чи негідно тісно пов'язується з моральними та аморальними діяннями людини, станом його душі. В житті людини важливо розрізнати гідне чи негідне, беручи до уваги потьмарений стан людської природи.

Отже, можна стверджувати, що гідність, як феномен – це цінність особистості, як індивіда, представника людської природи, що визначає еталон моральної поведінки. Затвердити чи втратити свою гідність людина здатна в проекції індивідуального свого «Я» на загальнолюдських потенціалах цінностей та ідеалів.

Але, звичайно, проблема гідності також проявляється у збереженні поваги до інших, до людських прагнень та бажань, до прав кожної людини та до всього суспільства в цілому. Поширення цього поняття утверджується в свідомості людини і є, на нашу думку, актуальним завданням теперішньої культури як загалом та і кожної людини окремо, яка, в свою чергу, прагне

увійти до суспільства цивілізованих людей, в яких гідність є найвищою цінністю в системі цінностей та орієнтацій.

Гідність – це складний та особистісний елемент свідомості людини і одночасно її емоційної сфери. Це одночасно і саморегулятор поведінки людини, її емоційних переживань щодо своїх вчинків, дій, почуття морального задоволення чи незадоволення. І відомо, що почуття часто можуть брати верх над раціональною оцінкою дій людини та застерігати її від вчинків аморальних.

Почуття гідності не виникає ні звідки, воно виникає в процесі усвідомлення власного «Я», зароджується в суспільстві. Але гідність, яка є усвідомленою, можуть як посилювати так і тамувати певні почуття, може змінити їх напрямок чи інтенсивність.

Гідність дає змогу кожній людині оцінити ситуацію, дібрати такі способи для досягнення мети, щоб враховувати наслідки, які можливі, спираючись на реальних відносинах у суспільстві. Щоденна діяльність та практика може дати людині можливість бачити себе збоку, об'єктивно оцінювати свої сили, фіксувати чи аналізувати вчинки з сторони правильно чи неправильно. В цьому гідність виступає як моральне джерело до самовдосконалення людини. І лише тоді, коли з'являться думки, що ґрунтуються на своїх уявленнях про сенс життя, про відношення до інших людей, тільки тоді можна підіймати тему про сенс життя, про те що таке щастя, про взаємовідносини між людьми, про сформовану особистість та гідність, як регулятор поведінки людини.

Джерелом активності особистості є почуття власної гідності та людська свідомість. Тобто, така активність може відобразитись у самооцінці, яка, в свою чергу, відображає ставлення певного індивіда до себе, до своїх якостей моральних, до своєї поведінки і при цьому відображається у подвійному взаємозв'язку. Тобто, можна сказати, що з одного боку самооцінки людини визначається зі ставлення індивіда до людей, а з іншого - з того, як люди ставляться до певного індивіда. Тобто, тільки тоді людина правильно

ставиться сама до себе, як вона вмє правильно ставитись до інших людей, коли вона дослуховується до того, що люди думають про неї.

Самооцінка формується різносторонньо, вона відіграє важливу роль у формуванні життєвої долі людини, дає можливість людині правильно обрати шлях поведінки. У такому процесі активності гідність людини може досягнути такого рівня, що вона може без чийогось контролю регулювати та контролювати власні вчинки, вона стає самокритична, вмє шукати помилки, бачить свої недоліки та бореться з ними, а це, у свою чергу стає основою для впевненості в собі.

Збереження почуття гідності просто необхідне для того аби цілісно сформувати моральний світ людини і поняття про свободу.

Дослідник Г.Плеханов у своїй статті «До питання про роль особистості в історії» пояснював співвідношення свободи і те, як це необхідно в моральній поведінці людини: « Коли усвідомлення несвободи моєї волі уявляється мені лише у вигляді повної суб'єктивної та об'єктивної неможливості вчинити інакше, ніж я роблю, і коли далі мої дії є в той же час найбільш для мене бажаними з усіх можливих дій, тоді необхідність ототожнюється у моїй свідомості із свободою, а свобода х необхідність, і тоді я не вільний лише в тому розумінні, що не можу протиставити їх одну одній; не можу відчутти себе скутим необхідність .Але подібна відсутність свободи є разом із тим її найповнішим проявом»(Г.Пелеханов, 1956).

Характерним, для людини з почуттям власної гідності є те, що під вчиненням зовнішнього тиску з боку інших людей, вона керується своїми переконаннями, вчиняє так, як їй підказує її гідність. Ось в цьому і закладено моральну свободу особистості. У співвідношенні свободи й гідності показником є вільний вибір та примус, що здійснюється в певній ситуації. Постійна необхідність вибору між тим, «що треба» і вільним проявом волі і робить почуття гідності динамічною властивістю, яка контролює поведінку людини в різних життєвих умовах.

Мораль гідності є динамічною та рухливою, адже вона не тільки не дає опуститись нижче морального рівня, а й постійно мотивує прагнути до його перевищення. Такий динамізм гідності виражається в і спілкуванні людини з іншими людьми, адже якщо в людини не культивована гідність і така недостатність не дає змоги індивіду побудувати свої стосунки з іншими людьми, щоб це відповідало його гідності. Такі обставини можуть бути імпульсами для подальшого розвитку гідності людини. Мораль гідності не є мораллю, яка має самозадоволений спокій, така мораль є безперервним прагненням до вдосконалення себе та людей, які оточують та в цілому суспільства. Гідність людини полягає у ній самій, а не отримується ззовні. Поки сама людина не розвивається задля усвідомлення своєї гідності, допоки її гідність ґрунтується на зовнішніх факторах. Як вважав М.Беррел «... людина наділена гідність, джерело якої – в її душі»(М.Беррел, 1991, с.45).

Гідність проявляється в зв'язках із собі подібними людьми – з такими, з ким людина готова розділити своє життя, здоров'я, безпеку, радість та горе. Розум та любов, як і безліч інших людських якостей покликані задля того, аби зробити відносини між людьми в соціальних групах не лише потрібними й можливими, а й радісними. Такі якості в певній мірі даруються кожній людині і стають з основу для виховання почуття гідності. Адже, метою людського життя, як зазначають філософи, є існування в гармонії та злагоді із природою, без злості та ненависті, коли кожен учасник життя зацікавлений у захисті того, що йому подарувала природа. Але, нажаль, в реальному житті ми бачимо зовсім іншу картину: ненависть, неповага, злість та заздрість, приниження чужої(та й власної) гідності, що веде до руйнування та унеможливлення злагоди та гармонії в стосунках між людьми. На сучасному етапі розвитку української держави великого значення набуває формування у молодого покоління моральних якостей та ціннісно-нормативних структур, які є одними із головних принципів взаємодії у соціумі, затверджують повагу до гідності особистості. Ігнорування та зневага до цих принципів може призвести до труднощів у спілкування, до складних

наслідків у соціально-культурному середовищі. Бажання людини віднайти взаємодію з іншими, відповідно до універсальних критеріїв, є одним із шляхів оптимізації та вдосконалення соціальної взаємодії, що є важливим аспектом прояву уваги до гідності іншої людини, та не залежить від симпатії, точки зору і т.д. Звична та традиційна практика особистісної та соціальної взаємодії полягає у грубому та невдалому нав'язуванні іншими своїх думок, уявлень та оцінок. Справедливо заявила Т.Кошечкіна, - « ... швидше заважає, ніж допомагає людині орієнтуватися в сьогodнішній культурі міста переконання в тому, що можливою й бажаною для всіх є єдина і беззаперечна система уявлень. Вимога дотримуватись таких характеристик особистості та поведінки, як повна безкомпромісність, стереотипна схожість з іншими, сліпа єдність з оточуючим світом стає для багатьох джерелом небажаних наслідків у ставлення один до одного та до самого себе» (Т.Кошечкіна, 1991, с.194).

Гідність – це одна з найскладніших особистісних ланок моральної свідомості, внутрішнього світу особистості, яка розкривається в усіх сферах життя людини та суспільних відносин. Їй властивий великий спектр емоцій та уявлень про моральне чи аморальне, постійне бажання до пошуку гармонії у внутрішньому світі людини та середовищі, яке її оточує. Саме тому формування почуття гідності – це, перш за все, розуміння людиною вимог суспільства, в якому вона живе, контроль за своїми діями, думками, їх аналіз та самооцінка. Людина, в якій розвинуте почуття гідності відповідає перш за все перед собою, потім перед суспільство, перетворюючи суспільство на регулятор людської поведінки та на моральне надбання.

Досить часто гідність пов'язують зі складовими морального Я-образу індивіда та професійних його якостей з вимогами певної діяльності, що внаслідок може набути ознак життєвого стремління. Саме так формується судження, що людина гідна чи негідна певного звання, посади чи справи, якою вона займається. Відповідно до конкретного соціального становища особистість і переживає свою гідність. Почуття гідності і досі постає інтегральним мотивом соціальних дій, яке охоплює і егоїстичні мотиви. Цей

фактор міг суттєво змінити моральну систему людини, вплинути на її суспільну та самооцінку.

Таким чином, ключову дефініцію нашого дослідження «гідність» інтерпритуємо як *переживання та усвідомлення людиною самої себе у сукупності духовно-моральних характеристик, внаслідок чого виникає повага до оточуючих і самого себе.*

1.2 Почуття гідності у підготовці майбутнього вчителя початкової школи

В умовах сучасного світу українська держава ставить певний запит щодо рівня та якості підготовки майбутніх фахівців у сфері освіти. Адже людина, яка в майбутньому планує стати вчителем має, в першу чергу, бути носієм моральної культури, моральних цінностей, мати добре серце та чисту душу. У професії вчителя велику роль відіграють особистісні якості, такі як: доброта, чесність, гуманність та інші, а також великого значення надається характеру вчителя, його поглядам на життя, ставлення до інших людей та навколишнього світу. До особистості вчителя висувається багато вимог щодо особистісних якостей вчителя, до його професійної майстерності, які впливають на подальшу роботу майбутнього педагога (Фіцула, 2000, с. 324).

Ми переконані, що виховання почуття гідності є безумовно актуальним саме на етапі підготовки та професійного становлення студента, як майбутнього вчителя початкової школи.

Аналіз праць класиків філософії та педагогіки свідчать, що дана проблема формування особистісних якостей вчителя хвилювала суспільство на різних етапах його становлення. До прикладу відомий педагог Ян-Амос Коменський вбачав гідність вчителя у його професіоналізмі, творчості та компетентності. Вчений стверджував, що лише набуті вчителем знання, творчість, якою займається, освіченість можуть допомогти вчителю виховати в майбутньому гідну особистість. Вчитель повинен постійно підтримувати дитину, стимулювати та заохочувати до навчання, навчати доступно та

зрозуміло, а найголовніше, вчитель – це еталон високих моральних якостей, гідності та честі. (Коменський, 1982, с.133).

Грецький філософ Сократ також надавав великого значення людині, яка виховуватиме дітей, він писав, що вчитель повинен мати високий рівень знань, а також на власному досвіді подавати приклад гідності та бути людиною честі. (Доброхотов, 1986, с.126).

У. Джеймс також продемонстрував велике значення гідності особистості вчителя у своїй книзі «Бесіди з учителями про психологію». Американський філософ та психолог підкреслив велику роль, в успішності навчання, вмиле використання вчителем гордості та запалу, що спонукне учня до наполегливості у навчання. (Джеймс, 1991, с.209).

У повісті «честь» (1938р.) А. Макаренко розкриває суть двох понять «гідність та честь», ставлячи їх на рівні, він вважав їх перспективними у розвитку системи освіти. А.Макаренко сформулював основний принцип і використовував його на практиці. В ньому говориться про те педагог повинен віднайти та на прикладі показати вихованцю та оточуючим позитивне, що є у вихованці і тоді в нього починає з'являтися бажання бути кращим, ніж він є, а це і є головним запитом до вчителя та його функцією. (Макаренко, 1986, с.134).

Таким чином, вчитель виховує позитивне ставлення особистості до самої себе, формує позитивну самооцінку, закликає до поваги та самоповаги особистості, що призводить до розвитку почуття честі та гідності, впевненість у своїх силах, що надалі формує повноцінну особистість.

Антон Макаренко саме це вважав правильним педагогічним процесом та його кінцевим результатом. Учень повинен вчитись, діяти так чи інакше тільки тому, що від цього залежить його самоповага, а не тому, що вчитель може його покарати чи схвалити. При цьому для самовдосконалення учень повинен використовувати методи самоорганізації та саморегуляції, адже вони є невід'ємною його частиною, а також показником ефективного навчально-виховного процесу. Потрібно не лише наголошувати учневі на

необхідності самовиховання, а й створити для цього всі необхідні умови: сформулювати « позитивну Я-концепцію» та сформулювати адекватну самооцінку учня в процесі навчання та виховання. (Макаренко, 1986, с.137).

В той же час польський дослідник Я. Корчак наголошував на своєму принциповому положенні «Про права дитини на повагу». Програмним став для нього його твір « Слава». В сюжеті цього твору є створений дітьми « Союз лицарів честі», в якому описаний спеціальний статут, що є обов'язковим до виконання. Наскрізно тут проходить головна думка педагогіки Я. Корчака – « Дитина рівна нам – цінна – людина!» (Ярмаченко, 1989, с.108).

Януш Корчак у своїх працях довів нам своїм практичним досвідом та теоретичними напрацюваннями, що людина яка виховує та навчає дітей, яка формує в дитині особистість, є вміння в будь-якій ситуації ставити себе на місце дитини і з такої позиції оцінювати доцільність та виваженість своїх вимог, результатів та наслідків до яких вони ведуть, відповідність їх до можливостей та вимог дитини. Також Я. Корчак стверджував, що батьки, вчителі, лікарі та суспільство відповідальні за дитинство, але така відповідальність повинна будувати на любові та повазі до дитини. Він вважав, що однією з найбільших помилок є те, що педагогіку вважають наукою про дитину, але логічно було б вважати її наукою про людину: « Дітей нема, - є люди – з іншими масштабом розуміння, іншим запасом досвіду, іншими потребами, іншим вираженням почуттів». І таку несхожість та своєрідність дорослі повинні поважати, розуміти та рахуватись з нею (Ярмаченко, 1989, с.112).

Виходячи з вищесказаного вважаємо за потрібне зазначити, що моральні цінності – це система певних понять про добро та зло, честь та гідність, справедливість, що виступає оцінкою характеру життєвих явищ, моральних вчинків. А до таких понять відноситься і педагогічна справедливість, честь, гідність, авторитет та інші і їх вивчення має практичне значення. « Особистість учителя – наріжний камінь виховання. Все, що

здійснюється в процесі виховної роботи: формування поглядів, переконань, ідеалів, світогляду, інтересів, захоплень – все, як у фокусі, сходяться в особистості педагога. У ньому переломлюються громадські, політичні, моральні, естетичні ідеї, істини, погляди. Все це, тільки пройшовши через його особистий світ, відбивається у вихованні, повторюється в ньому на вищій основі» - писав В. Сухомлинський.

У професійній педагогічній етиці честь та гідність виражають не лише усвідомлення вчителем його значущості, але й визнання від оточуючих, від батьків та дітей, колег та адміністрації школи. В професії вчителя дуже чітко визначається суб'єктивний фактор: висока розвиненість особистісної честі та гідності. Гідність та честь педагога захищається не лише ним самим, а й законом, укладом шкільного життя, традиціями, які йдуть з історії моральних відносин у шкільному колективі.

Актуальність даної проблеми обумовлена тим, що до неї зверталися і сучасні науковці. Так В. Рибалка вказував на цю актуальність з різних аспектів, в першу чергу, важливим є етичний аспект взаємовідносин вчителя та учня, тобто деонтологічний. Батьки довіряють вчителю найцінніше, що в них є – свою дитину, яка має власну честь та гідність і потребує її підтримки, піднесення та затвердження своєї суспільної позиції. Якщо ж вчитель не вміє підтримати цей потенціал, то може, хоч і ненавмисне, але принизити особистість учня, чим залишить негативний слід на навчально-виховному процесі та може особистісному розвитку учня. Тому, вчений стверджує, що необхідно більше використовувати засоби піднесення почуття гідності (Рибалка, 2009, с.264).

По-друге важливим є аксіопсихологічний аспект відносин вчителя та учня. Учень очікує від вчителя поваги та ставлення до себе як до вищої цінності у світі. Тому ставлення вчителя до цінності учня, до його особистих можливостей та потенціалу є ключовим для учня в навчально-виховному процесі. Ну і по-третє, вчителю необхідно звертатись до найвищих та

найефективніших ресурсів та потенціалів учня аби звернутись до його честі (Рибалка, 2009, с.265).

Питання щодо виховання гідності вчителя розглядалось і у працях О.Шишмакової та К. Чорної, які, в свою чергу, визначили гідність як одну з категорій моральної свідомості, що вказує на ставлення людини до себе та ставлення суспільства до неї. В нашому дослідженні є важливою думка О.Шишмакової, яка досліджувала проблему вихованні честі та гідності у молодших школярів. Вчена вважає, що провідну роль, у вихованні честі та гідності, грає вчитель, адже саме він є взірцем для наслідування для молодших школярів, і лише вчитель, у якого розвинуте почуття честі та гідності може виховати та допомогти становленню почуття гідності у інших.

Проаналізувавши наукові праці вчених щодо досліджуваної проблеми можемо стверджувати, що гідність вчителя – це складна та специфічна категорія педагогічної етики, « спрямована з боку суспільства до особистості»; це моральні якості та цінності, які впливають на формування особистості вчителя, ставлення з боку оточуючих та педагогічну майстерність (Дяченко,2002).

Гідність – це усвідомлення людиною самої себе, своєї соціальної цінності, визнання суспільною думкою її цінності та виконання власного професійного обов'язку. Гідна людина може називатись та, що виконує та дотримується моральних та етичних правил (Дяченко, 2002). Гідність необхідна для активізації самопізнання, для самореалізації особистості та саморегуляції. Це феномен, який реалізує активність, а вчитель з почуттям гідності – це суб'єкт професійної діяльності (Арзамасцева, 1979). Гідність є необхідною в професії вчителя, перш за все, для збереження професійної репутації, підтримки авторитету. Дотримання норм моралі та етики стосується всіх представників педагогічної професії, адже вчитель має пам'ятати, що його дії та вчинки оцінюються суспільством та відобразатимуться на його колегах також. Недостойні вчинки представників педагогічної професії можуть залишити слід і на репутації та авторитеті

інших членів цієї професійної групи. Гідність також трактують як моральні цінності, що визначають ставлення суспільства до педагогічних працівників та впливає на виконання професійних завдань. (Александрова, 2014).

У педагогіці та психології виділяють 2 групи факторів, які мають вплив на професійну діяльність вчителя: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх належать умови праці, а до внутрішніх – особистісні якості людини. У підготовці до професійної діяльності дослідники виділяють три рівні готовності. Перший рівень – особистісна готовність – рівень культури особистості, комунікативні здібності, організаційні та креативні якості людини. Другий рівень – теоретична готовність, тобто володіння необхідними знаннями та вмінням, у випадку педагога – це знання основ педагогіки, теорії виховання та інше, технології та методи навчання та виховання. Третім рівнем є технологічна готовність – практична реалізація теоретичних знань (Максимчук, 2000). Ці рівні виступають критеріями готовності майбутнього студента до педагогічної професійної діяльності, визначають сформованість у майбутнього фахівця почуття гідності, адже дане почуття є регулятором його поведінки, що не дає здійснити негідні вчинки, в першу чергу, з поваги до самого себе. Описані вище рівні трактуються як професійне самовизначення майбутнього вчителя.

Цей феномен розглядають різнобічно:

- 1) вибір професії;
- 2) особисте зростання;
- 3) адаптація до професії і самореалізація в ній (Костащук, 2017b, с.65).

Нашому дослідженню підходить третє визначення. Професійне самовизначення відбувається саме під час навчання в університеті. Самовизначення виступає потребою студента до знаходження позиції дорослої людини, готової до професійної діяльності, яка знає свої можливості та те, чого вона хоче. І. Кон характеризував студентство як період становлення « власного Я », усвідомлення та прийняття свого внутрішнього світу, своїх психологічних можливостей та самого себе.

Орієнтуючись на тему нашого дослідження, слід розглянути професійне самовизначення пов'язане з самосвідомістю особистості. Саме самосвідомість характеризує чи фахівець готовий до професійної діяльності. Усвідомлення своїх цілей, що пов'язані з самореалізацією у професійній сфері, пов'язується з особистісною ідентифікацією. Слід зазначити, що самосвідомість змінюється з появою та розвитком почуття гідності та набуттям власної культури; зростає завдяки почуттю честі, адже змінюється оцінювання самого себе, та самоповага (Барков, 1999).

Згідно аналізу структури самосвідомості з'ясовано, що вона поєднує в собі три підструктури –афективну, поведінкову та когнітивну. Загалом самосвідомість пов'язують з самовизначенням особистості, а це виступає показником самоствалення.

Тож, можна дійти до висновку, що професійне самовизначення є детермінантою почуття гідності. Почуття гідності вчителя є ядром його діяльності (Донцов, 2002).

Деякі дослідники тісно пов'язують гідність та самооцінку особистості. До прикладу, М.Якобі трактував самооцінку як власну цінність, повагу до самого себе, сприйняття того, що потрібно чинити так, щоб не втратити власну гідність (Якобі, 2001, с.144). М.Розенбрег вважав, що самооцінка відображає рівень самоповаги, висока самооцінка – сприйняття, низька самооцінка – негативне сприйняття себе. І.Кон трактував самооцінку як сприйняття чи несприйняття себе, позитивне чи негативне ставлення до самого себе (Кон, 1989).

Спираючись на погляди П.Кравченка, можна визначити, що почуття гідності може бути відображенням самооцінки вчителя, адже характеризує ставлення особистості до себе, до своїх дій та вчинків (Кравченко, 2003).

Підготовку майбутнього вчителя в сучасному світі можна поділити на три основні компоненти: 1) загальна підготовка; 2) особистісна підготовка ; 3) спеціально-професійна підготовка. Велику частку у навчальному плані, де відображено зміст підготовки майбутніх спеціалістів, передбачено для

психолого-педагогічних дисциплін. Загальна підготовка спеціаліста є базовою для оволодіння іншими компонентами. Як результат такої підготовки ми отримуємо певний рівень оволодіння студентами змістовно-процесуальних основ педагогічної діяльності, формування у них загального уявлення про педагогічну діяльність (Володько, 26).

У своїй педагогічній діяльності вчитель початкової школи зіштовхується з великою необхідністю не лише мати теоретичні знання, а й вміти сформувати та організувати навчання молодших школярів та створити позитивні умови для формування свідомості особистості дитини, вміння мислити, діяти, самовизначення та самопроектування.

Особистісно орієнтована парадигма сучасної педагогічної освіти спирається на гуманізацію навчання, яка висуває високі вимоги до підготовки майбутніх кадрів та прояву їх індивідуальності. Метою такої підготовки є вчитель – професіонал, який готовий до навчання, розвитку та вдосконалення упродовж всього життя, такий вчитель повинен бути творчим, пошуковим, має вміти аналізувати, не боятись нового, має повагу до себе та до особистості учня, може зрозуміти його потреби та вміти знайти підхід до дитини.

О. Савченко зазначала, що навчання, ґрунтується на основі всебічного розвитку та врахування потреб і можливостей учнів, поваги до його особистості, ставлення до дитини як до повноцінного суб'єкта навчального процесу (О.Савченко, 2007). На думку дослідниці Т.Тихонової, крім глибоких теоретичних знань, викладач повинен володіти і високими комунікативними та ораторськими вміннями, новітніми технологіями навчання та мати педагогічну спрямованість на розвиток студентів та їх саморозвиток (Tikhonova, 2000).

Т.Тихонова зазначала, що формою реалізації особистісного підходу в підготовці майбутнього вчителя початкової школи є заняття, де завдання та запитання повинні бути творчими, проблемними та нести професійну орієнтацію. Саме тому, викладач повинен володіти не лише глибоким

професійними знаннями, а й комунікативними та ораторськими вміннями, мати, перш за все, педагогічну спрямованість на розвиток студентів, в тому числі, особистісно-професійний розвиток студента та саморозвиток. У сучасному вимогливому суспільстві, якому властива швидкозмінність у сфері освіти, ефективність підготовки майбутніх педагогічних кадрів залежить, в першу чергу, від впроваджених технологій навчання, які повинні ґрунтуватись на методологічних засадах, дидактичних сучасних принципах та психолого-педагогічних теоріях. Ефективна реалізація такої професійної підготовки майбутнього вчителя може залежати від різних факторів: до прикладу від усвідомлення вчителем витоків освіти; від проектування процесу професійної підготовки; від технологічного комплексу та залучення студентів до проектної діяльності.

Таким чином ми дійшли висновку, що виховання почуття гідності майбутнього вчителя початкової школи – це особистісно-професійна якість, яка визначає гідну поведінку в ставленні до всіх суб'єктів педагогічної діяльності та до самого себе.

Основними характеристиками цього почуття є:

- 1) відповідальне та усвідомлене ставлення до своїх майбутніх професійних обов'язків, гідна поведінка до суб'єктів педагогічної діяльності, повага до дітей, оточуючих та до самого себе;
- 2) готовність до гідного виконання своїх безпосередніх обов'язків;
- 3) відчуття відповідальності та прояв зрілості для виконання майбутніх обов'язків.

1.3 Аналіз стану дослідження рівня вихованості почуття гідності у майбутніх вчителів

Для вивчення та діагностики рівня вихованості почуття гідності у майбутніх вчителів нами була складена діагностична програма, яку було взято за основу експерименту. Зміст цієї програми передбачав добір методів та методик дослідження на основі визначених критеріїв з відповідними

показниками. Респондентами педагогічного експерименту були студенти спеціальності «Початкова освіта» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Цим дослідженням було охоплено 76 студентів денної форми навчання 4-6 курсу.

Нашим завданням було:

1) визначення критеріїв, показників та рівнів вихованості почуття гідності майбутніх вчителів;

2) добір методів та методик для виявлення почуття гідності студентів, як майбутніх вчителів початкової школи.

Для виявлення рівня вихованості почуття гідності майбутніх вчителів ми виокремили такі критерії та їхні показники (табл.1.1.)

Таблиця 1.1

п\п	Критерії	Показники оцінювання критеріїв
1.	Змістово-усвідомлювальний	<ul style="list-style-type: none"> - уявлення про себе, як про гідну людину; - розуміння сутності моральних якостей людини; - здатність до саморефлексії.
2.	Особистісно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> - Ціннісна орієнтація та особиста значущість; - здатність до самооцінювання; - толерантність, повага до себе та до оточуючих;

		- переживання своєї значущості для суспільства.
3.	Операційно-вчинковий	- вміння відстоювати свою гідність та не допускати її приниження; - відповідальне ставлення до своїх професійних обов'язків; - прагнення до самореалізації та самовдосконалення.

На основі виокремлених критеріїв з відповідними показниками нами визначено рівні вихованості почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи: *високий, середній та низький*.

Тож, високий рівень вихованості почуття гідності характеризується:

- уявлення студентів про себе, як про гідну людину;
- розуміння сутності моральних якостей людини;
- здатність до саморефлексії та адекватна самооцінка;
- гідне ставлення до себе та інших людей;
- прагнення до балансу у своїх інтересах та оточуючих людей;
- вміння захищати та відстоювати власну гідність;
- відповідально ставити до професійних обов'язків;
- гідне сприйняття невдач та поразок (Костащук, 2015а, с.35).

На цьому рівні дані критерії сформовані повністю та повинні бути стійкими та цілісними.

Середній рівень характеризується:

- поверхневими знаннями про моральні якості;

- недостатньо сформоване усвідомлення власної гідності та усвідомлення її ролі в професійній діяльності;
- невміння сприймати емоційні стани інших людей та не високий рівень здатності до емпатії;
- вміння протистояти та захищати власну гідність, але проявляється лише в окремих випадках;
- ставлення про професійних обов'язків залежить від ситуації;
- байдужість до невдач, як своїх так і інших людей.

На цьому рівні критерії виховання почуття гідності з показниками сформовані недостатньо. Особистість керується не власними мотивами, а зовнішніми стимулами, тобто схвалення чи осуд з боку оточуючих людей.

Студентів з низьким рівнем вихованості почуття гідності характеризують:

- повне нерозуміння особистісно-моральних якостей особистості;
  - недостатній рівень сформованості та усвідомлення власної професійної діяльності;
  - нездатність до саморефлексії;
  - відсутність віри в себе;
  - низький рівень здатності до емпатії;
  - відсутність поваги до себе;
  - невміння протистояти приниженню та невміння захищати власну гідність;
  - невміння сприймати свої невдачі та невдачі інших.

На даному рівні вихованості почуття гідності цілісність критеріїв низька, а вплив на особистість незначний. Гідність появляється лише під зовнішніми факторами. Для особистості характерно низький рівень самокритичності та самосвідомості.

Для дослідження рівня вихованості почуття гідності майбутніх вчителів ми використовували комплекс взаємопов'язаних теоретичних,

практичних, статистичних методів та методів математичної обробки експериментальних даних.

Отже, до теоретичних методів належать:

- аналіз педагогічної, психологічної, філософської, методичної та наукової літератури,

- вивчення педагогічного досвіду,

- узагальнення теоретичних даних. Ці методи ми використовували для вивчення досвіду вітчизняних та зарубіжних вчених, виявлення напрямів дослідження за темою роботи, обґрунтування педагогічних умов виховання почуття гідності майбутніх вчителів початкової школи.

Емпіричні методи використовувались нами для дослідження стану вихованості почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи, організації роботи зі студентами задля вивчення та дослідження якості виховання почуття гідності. Зокрема, використовувався метод бесіди для глибшого розуміння студентами сутності виховання гідності, як важливої професійної якості. Метод спостереження використовувався при визначенні характеристик у різних педагогічних діях. Анкетування ми використовували для вивчення рівня вихованості почуття гідності у студентів та їх розуміння сутності цієї моральної якості.

Одним із головних завдань констатувального експерименту було – виявлення рівня вихованості почуття гідності майбутніх вчителів, яке здійснювалось відповідно до окреслених критеріїв та показників.

Отже, ретельніше розглянемо одержані дані.

Показники змістово-усвідомлювального критерію (-уявлення про себе, як про гідну людину; - розуміння сутності моральних якостей людини; - здатність до саморефлексії), ми досліджували за допомогою авторської анкети « Що таке почуття гідності?» (додаток А). Отримані результати засвідчили, що досить велика кількість студентів (72,3%) розуміють поняття гідності як моральну якість людини, відношення людей до себе та до інших людей; також певна частина студентів (38,5%) не розділяють значення

понять «гідність» та «честь». Але одними з найпоширеніших відповідей були «моральна якість, цінність». Попри це студенти характеризують поняття гідності як ціннісне ставлення до себе та до інших; повага до себе та до інших людей. Звернемо Вашу увагу на відповідь студентки 4 курсу, яка визначила поняття гідності як – «повага перш за все до себе, при цьому поважаючи почуття та емоції інших людей».

Вцілому студенти досить наближено визначили поняття гідності людини, але і всі відповіді сходили лише до слів «повага», «моральна якість», «моральна цінність», що дозволяє нам визначити, що студенти розуміють це поняття дуже вузько та обмежено.

У другому питанні анкети студенти мали розрізнити поняття «гідності». Тут більшість студентів описали це поняття як «усвідомлення своїх професійних обов'язків». Були студенти(44,2%), які описали це поняття як «ставлення до себе, як до спеціаліста в своїй роботі та ставлення інших до тебе, як до фахівця».

Третє питання анкети було спрямоване на визначення цінності якостей, якими на думку студентів повинна бути наділена гідна людина та значущість цих цінностей. Таким чином студенти повинні були визначити найважливішу якість гідної людини. Нами було виявлено наступні відповіді: студенти (40,2%) вважають, що найважливішою якістю гідної людини є адекватна самооцінка, самоповага, чесність, добросовісність; деякі студенти (45,7%) вважають, що гідна людина повинна бути наділеною ще такими якостями як доброта, порядність, вмінням постояти за себе, але наділяють ці категорії 4-6 місцем по значущості. Отже, студенти розрізняють якості гідної людини, описують лише позитивні якості та логічно наділяють ці якості значущістю.

В четвертому питанні анкети студенти описували свій ідеал гідної людини. Прогнозованим результатом завдання було те, що студенти описують людину, яка на їх думку є зразком гідної людини. Аналіз результатів показав, що студенти описують гідну людину як впевнену в собі, людину, яка має адекватний рівень самооцінки, поваги до себе, поважає

інших людей та слідує нормам честі. Деякі респонденти звертали увагу на чіткий взірець гідної людини, зокрема для них такими є учасники «Революції Гідності».

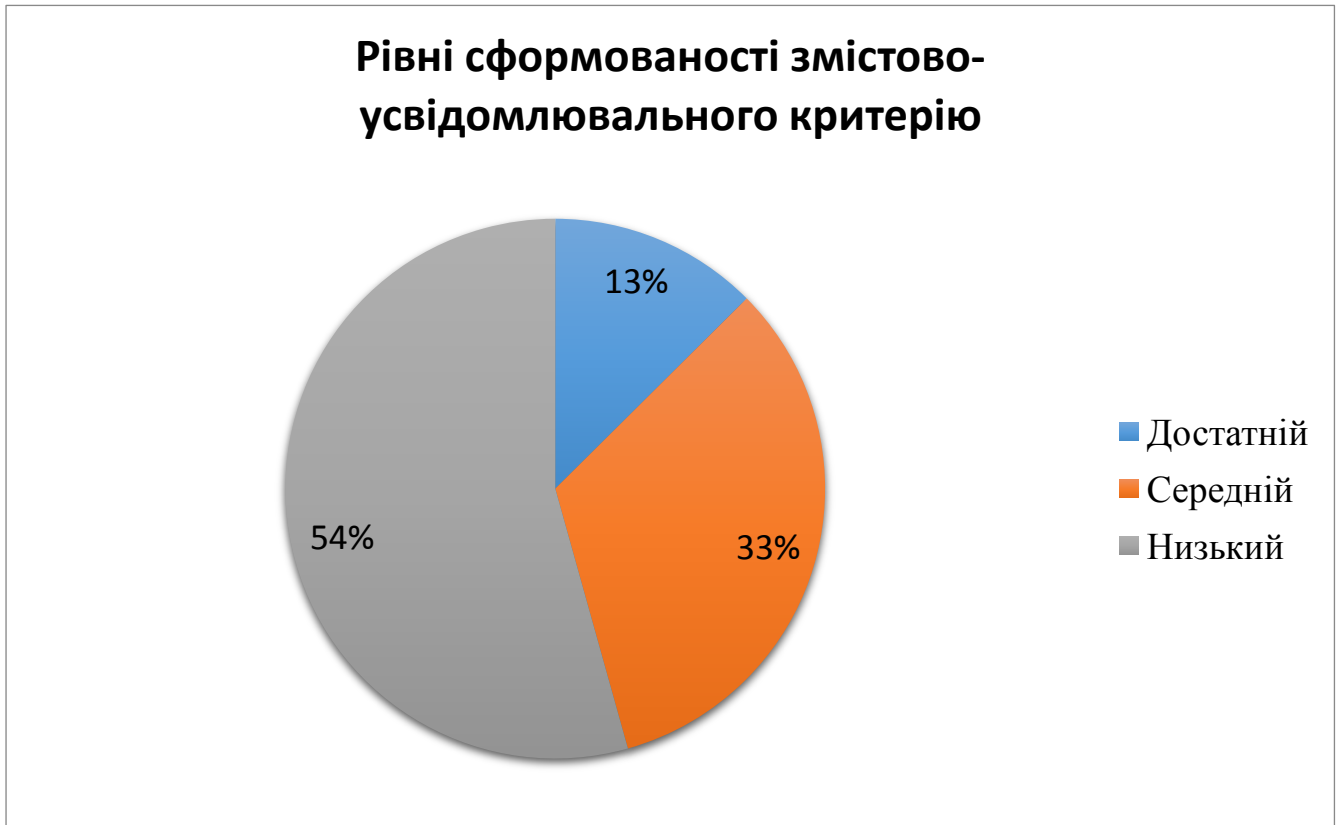
Аналізуючи п'яте запитання анкети, «Продовжте твердження: Гідна людина не здатна...», нашу увагу привернула відповідь студентки 5 курсу, яка відповідаючи на це питання написала: « Гідна людина ніколи не буде здатна до приниження, будь то приниження себе чи приниження інших людей. Для мене прикладом гідності була моя перша вчителька». Саме ця відповідь показує нам, що вчителі початкових класів дійсно стають взірцем для підростаючого покоління, тому виховання почуття гідності в студентів, які в подальшому житті підуть на роботу та теж можуть стати взірцем для дітей, є надзвичайно важливим та актуальним питанням сучасності.

Друга частина анкети була спрямована на визначення розуміння в студентів, як майбутніх спеціалістів, поняття гідності. До прикладу восьме питання анкети було призначене для визначення розуміння студентами актуальності та важливості проблеми виховання почуття гідності для нашого життя в цілому. Тут більшість студентів обрали відповіді «Б», «В» - «важливо», « не дуже важливо». Лише декілька студентів обрало відповідь «А» - « дуже важливо». Аналіз дослідження змістово-усвідомлювального критерію подаємо у вигляді таблиці (табл. 1.2.) та діаграми (мал.1.1.)

Таблиця 1.2.

Рівні вихованості почуття гідності майбутніх учителів за критерієм «змістово-усвідомлювальний»

Рівні	Показники	
	абс.	%
Достатній	11	13%
Середній	29	33%
Низький	36	54%

**Рис. 1.1 Кількісні показники (%) рівнів вихованості змістово-
усвідомлювального критерію почуття гідності**

Останнім запитанням анкети було визначення потреби у підвищенні рівня власної гідності. Варіанти «А» та «Б» обрали більшість студентів, що вказує на те, що дослідження проблеми виховання почуття гідності є актуальною для майбутніх спеціалістів та показало те, що з молодим поколінням потрібно ретельніше працювати для того, аби підвищити їх рівень вихованості почуття гідності.

Для дослідження особистісно-ціннісного критерію почуття гідності з показниками (- Ціннісна орієнтація та особиста значущість; - здатність до самооцінювання; - толерантність, повага до себе та до оточуючих; - переживання своєї значущості для суспільства) ми застосували адаптовану нами методику Мілтона Рокича « Ціннісні орієнтації» (Додаток Б).

Метою методики було визначення змістово-ціннісної сфери людини, визначення основ відносин людини з навколишнім світом, ставлення до

інших людей, ставлення до самого себе, основу світогляду та життєву активність. Для цього студентам було представлено Список 1 та Список 2. Список 1 передбачав оцінку студентами, від 1 до 18, термінальних цінностей (насиченість життя, життєвий досвід, улюблена робота, інтелектуальний розвиток, духовний розвиток і т.д.). Список 2 передбачав оцінку студентами інструментальних цінностей (повага до себе, повага до інших людей, доброчесність, патріотизм, високі вимоги до життя, чуйність і т.д.) Аналіз дослідження показав, що серед цінностей зі Списку А більшість студентів надали високої значущості таким позиціям як: продуктивне життя, любов, вірні та хороші друзі, внутрішня гармонія та віра в себе. Деякі студенти достатньої значущості надали також таким цінностям як: інтелектуальний розвиток, матеріальна забезпеченість, свобода та незалежність. Що дозволило нам зробити висновок, що все таки, підтримка та наявність близьких людей, віра в себе та продуктивність життя мають велике значення для студентів, але і є вибірка людей, яким важлива, перш за все, матеріальна забезпеченість та свобода.

Аналізуючи результати позиціонування в Списку Б можемо дійти до висновків, що більшість студентів за найважливіші інструментальні цінності вважають такі, як повага до себе та до інших людей, відповідальність, працьовитість, майже у всіх одну з останніх позицій, займає така цінності, як – патріотизм. Це є свідченням того, що студенти не до кінця усвідомлюють, що патріотизм та любов до своєї країни теж є проявом гідної людини. Тобто, можемо вказати на те, що студенти не зовсім розуміють значення та важливість інструментальних та термінальних цінностей.

Задля дослідження вміння студентів розрізняти моральні якості особистості, які є основними для почуття гідності, ми використали методику «Моє розуміння особистісних якостей людини» (автор І.С.Булах) (Додаток Б). Дана методика дозволила нам розрізнити рівень розуміння майбутніми вчителями особистісних моральних якостей.

Достатній рівень усвідомлення набрали 20% студентів, середній рівень – 43,1% студентів, а низький рівень спостерігається у 36,9% студентів.

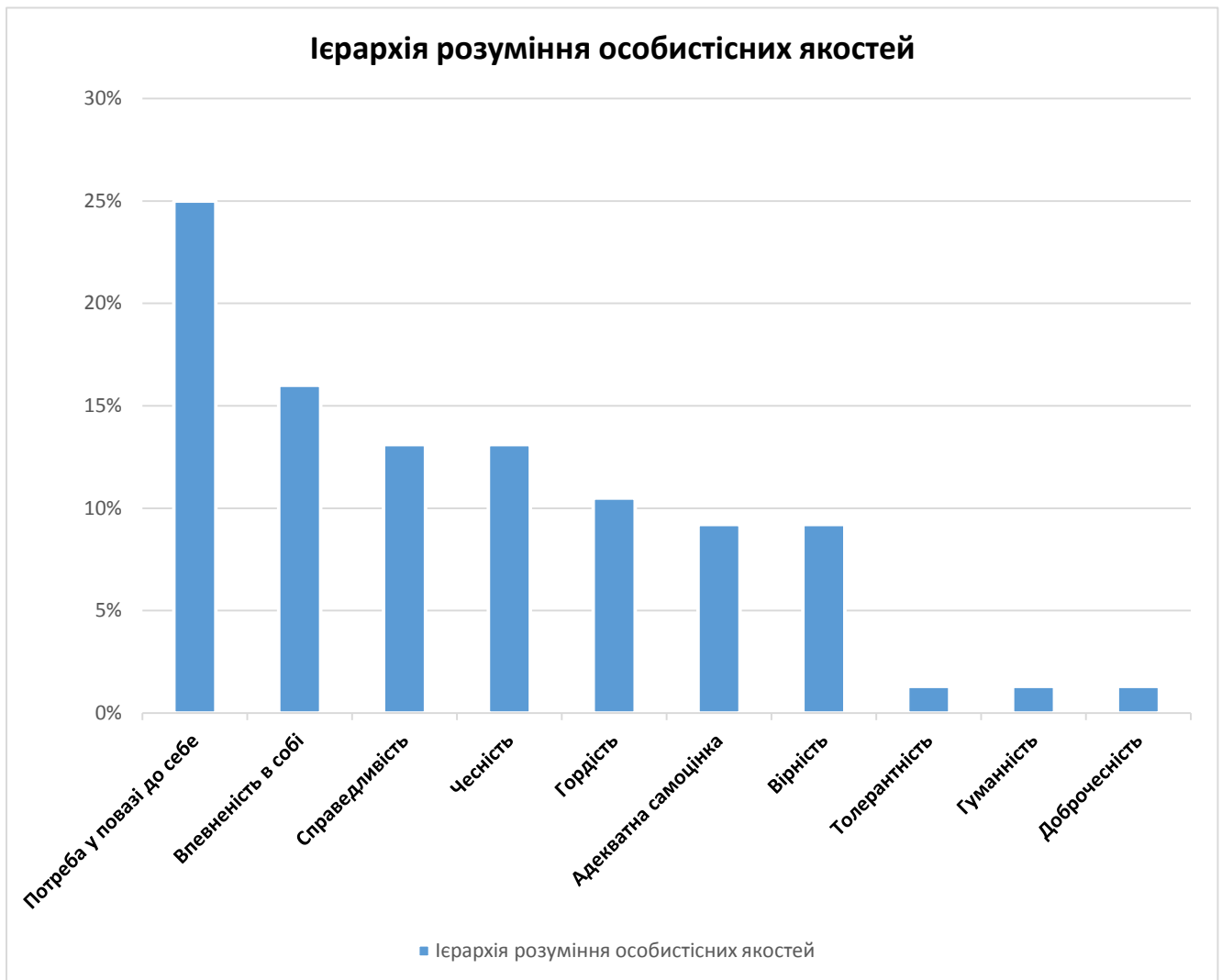
Відповіді студентів подаємо у вигляді таблиці та діаграмі (див. табл.1.3., мал. 1.2.), для наочного показу розуміння ієрархії особистісних якостей студентами.

Таблиця 1.3.

Моральна якість	Ієрархія розуміння особистісних якостей		
	абс.	%	Оцінка
Потреба у повазі до себе	19	25%	10
Впевненість в собі	12	16%	9
Справедливість	10	13,1%	8
Чесність	10	13,1%	7
Гордість	8	10,5%	6
Адекватна самооцінка	7	9,2%	5
Вірність	7	9,2%	4
Толерантність	1	1,3%	3
Гуманність	1	1,3%	2
Доброчесність	1	1,3%	1

Рис. 1.2.

Аналіз показав, що найвищу оцінку студенти надали таким особистим якостям, як: потреба в повазі до себе, впевненість в собі, справедливість та чесність. Саме ці якості найближчі за розумінням студентам. Це вказує на те, що студенти поважають себе та вимагають поваги до своєї особистості, для них важливо бути впевненими в собі та вони прагнуть до справедливості та чесності. Потрібно зауважити, що повагу до своєї особистості студенти прагнуть отримувати від одногрупників, викладачів, батьків та майбутніх колег і учнів.

Слід звернути увагу на те, що толерантність та гуманність є незрозумілими особистісними якостями студентів, що викликає подив та вказує на те, що студенти потребують у детальнішому роз'ясненні та тлумаченні даних особистісних якостей.

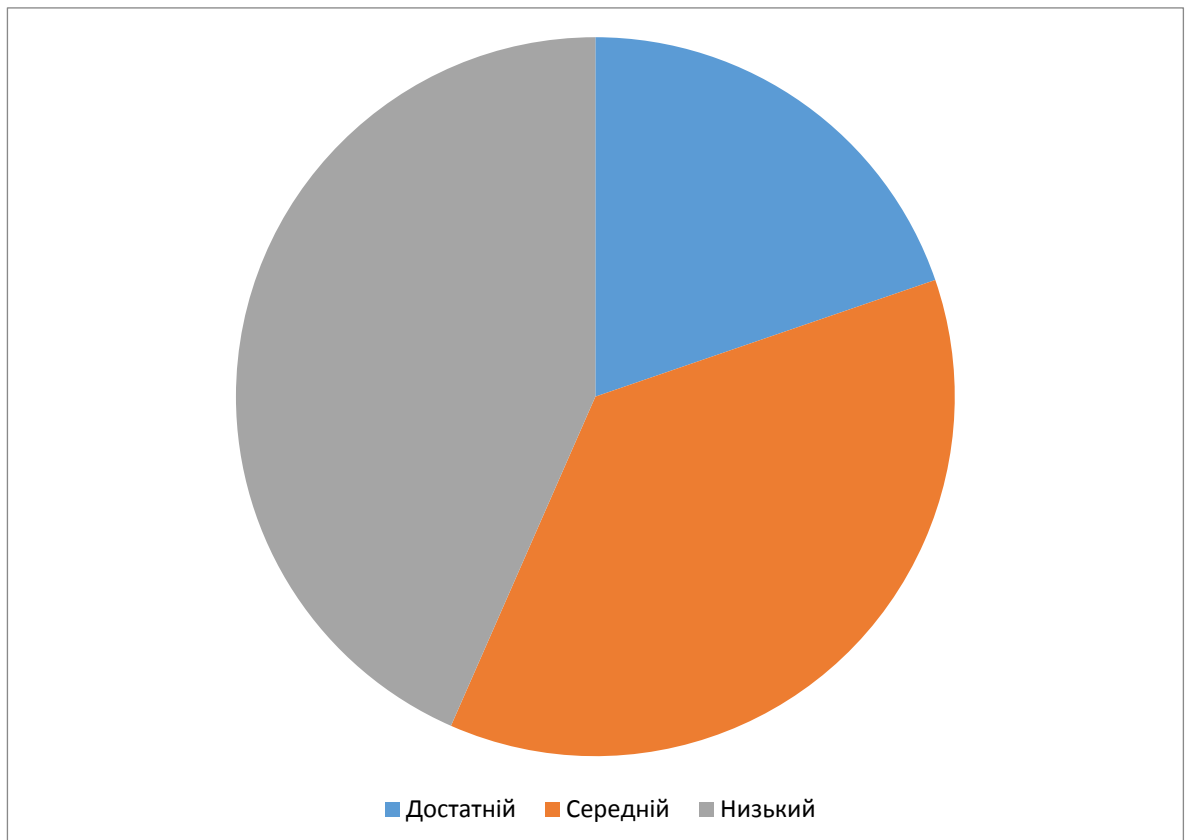
Дані аналізу особистісно-ціннісного критерію подаємо у таблиці (табл.1.4.) та діаграмі (мал. 1.3.).

Таблиця 1.4.

Рівні вихованості почуття гідності майбутніх учителів за критерієм «особистісно-ціннісний»

Рівні	Показники	
	абс.	%
Достатній	15	20%
Середній	28	36,9%
Низький	33	43,1%

Рисунок 1.3.

Рис. 1.1 Кількісні показники (%) рівнів вихованості особистісно-ціннісного критерію почуття гідності

Наступним нашим кроком було дослідження рівня сформованості операційно-вчинкового критерію, який характеризується такими показниками:

- вміти відстоювати свою гідність та не допускати приниженню; - відповідальне ставлення до своїх професійних обов'язків; - прагнення до самореалізації та самовдосконалення.

Тобто нам необхідно було визначити, чи вміють студенти протистояти приниженню власної гідності, чи можуть постояти за себе та відстоювати власну гідність, чи зможуть відповідально ставитись до своїх майбутніх обов'язків і т.д. Для цього ми використали проєктивну методику «Життєві ситуації, в яких принижується моя гідність та гідність інших людей» (автор Н.Білоусова). За допомогою цієї методики ми змогли визначити рівень готовності студентів до захисту власної гідності в ситуаціях, які так чи інакше принижують власну гідність. Здійснивши аналіз результатів даної проєктивної методики можемо зробити висновок, що 48,1% студентів досягли лише середнього рівня готовності до захисту власної гідності. Студенти розуміють не всі ситуації та демонструють не бажання вступати в захист власної гідності, вони можуть себе захистити без допомоги інших. Лише 16,5% студентів показали високий рівень готовності до захисту, вони розуміють та демонструють адекватну реакцію та готові протистояти « кривднику» самостійно. Студенти, які показали низький рівень готовності (35,4%) – це ті, які не розуміють та не інтерпретують ситуації, як принизливі, вони не реагують або не можуть конструктивно вирішити конфлікт, вживаються до крику та не демонструють форм самозахисту.

Результат подаємо у діаграмі (мал.1.4.)

Рисунок 1.4.

Аналізуючи ці результати, які студенти показали при проекції себе на місце «постраждалого» в ситуації, можемо стверджувати, що більша частина студентів готова до самозахисту та готові захищати свою гідність, але є і достатня кількість студентів, які не можуть розрізнити ситуації, в яких принижується людська гідність та не вміють конструктивно вирішувати конфлікти, що для них, як для майбутніх фахівців та вчителів початкової школи є неприпустимим.

Також для дослідження операційно-вчинкового критерію ми використали опитувальник В.Рибалки «Опитувальник для орієнтовного визначення проявів гідності у поведінці та діяльності особистості». Даний опитувальник дозволив нам дослідити та визначити рівень прояву гідності у поведінці та діяльності майбутніх вчителів початкової школи.

Подаємо результати даного опитувальника у таблиці(табл.1.5.) та діаграмі(мал.1.5.).

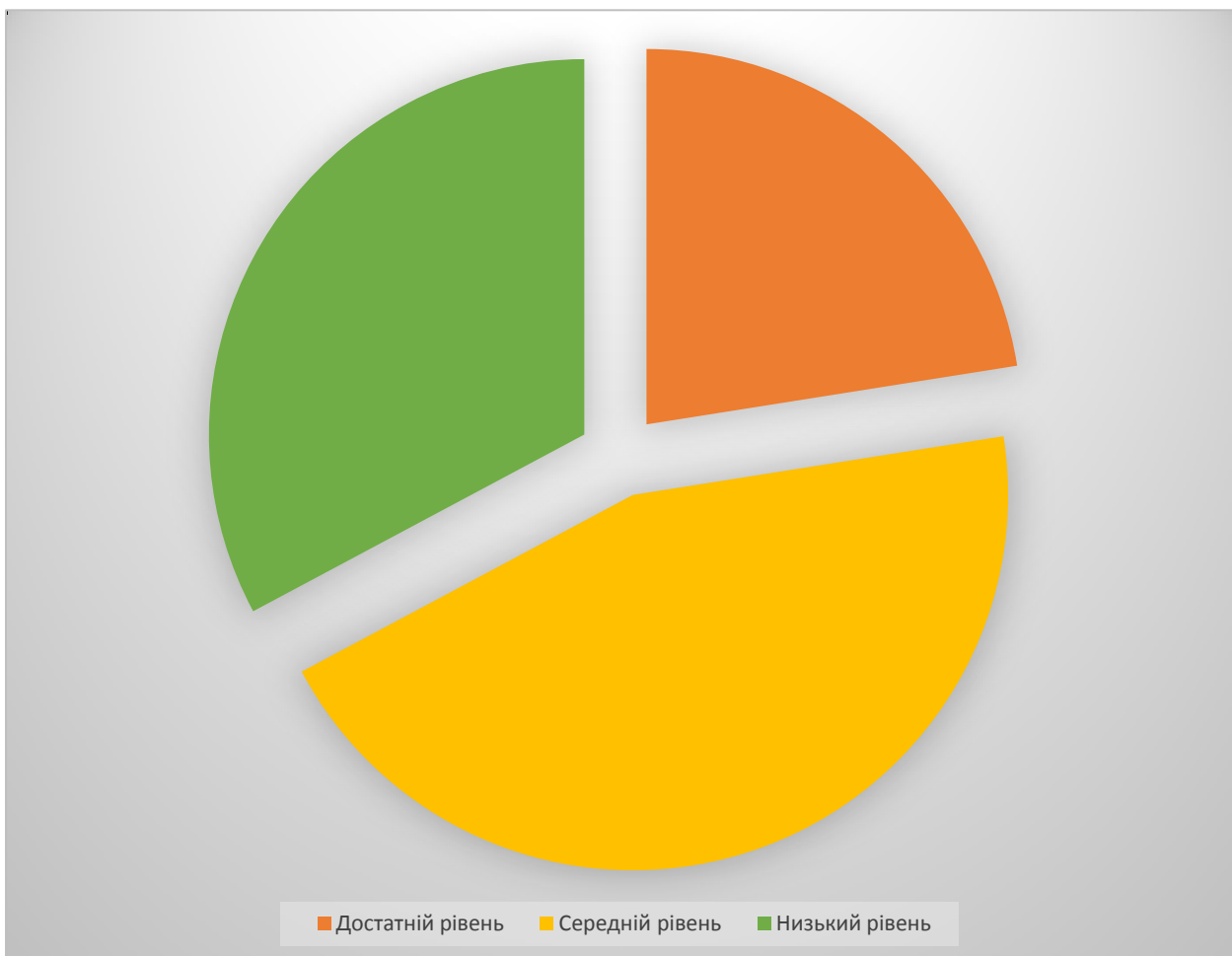
Таблиця 1.5.

**Рівні вихованості почуття гідності майбутніх учителів за
критерієм «операційно-вчинковий»**

Рівні	Показники	
	абс.	%
Достатній	17	22,5%
Середній	34	44,7%
Низький	25	32,8%

Рисунок 1.5.

Дані показники вказують на те, що більшість досліджуваних (44,7%) досягли лише середнього рівня сформованості операційно-вчинкового

компонента. У 32,8% студентів ми зафіксували низький рівень та у 22,5% - достатній. Це означає, що більшість респондентів потребують уваги та

підвищення рівня усвідомленості морально-особистісних якостей, зокрема особливої уваги потрібно приділити вихованню почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи саме на етапі підготовки їх до професійної діяльності.

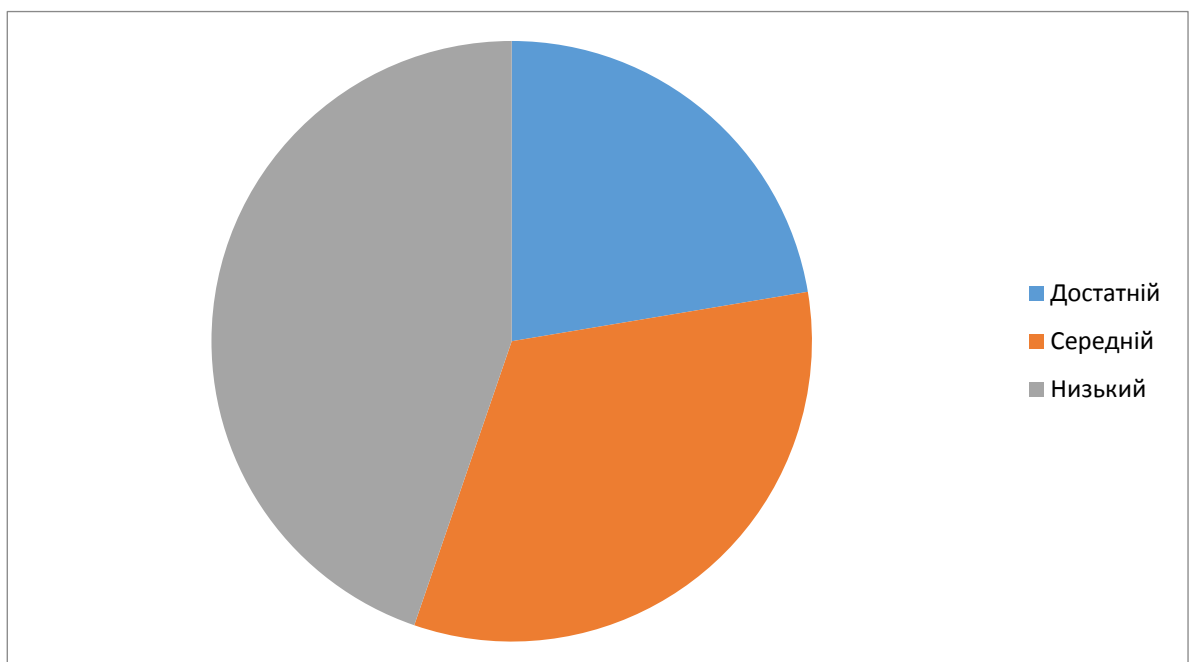
Отже, проведене нами дослідження стану вихованості почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи дає нам можливість стверджувати, що в більшості студентів (45%) низький рівень вихованості почуття гідності, середнього рівня досягли 32,3% студентів, а достатній рівень спостерігається лише у 22,7% досліджуваних.

Таблиця 1.6.

**Рівні вихованості почуття гідності у майбутніх вчителів
початкової школи**

Рівні	Показники	
	абс.	%
Достатній	17	22,7%
Середній	25	32,3%
Низький	34	45%

Рисунок 1.6.

Рис. 1.6 Кількісні показники (%) рівнів вихованості почуття гідності у майбутніх учителів початкової школи

Таким чином, ми дійшли висновку, що у більшості студентів середній та низький рівні вихованості почуття гідності, вони не завжди вміють відстоювати свою гідність та допускають приниження, не до кінця сформоване розуміння особистісно-моральних якостей особистості. А їх гідність проявляється, зазвичай, під зовнішніми факторами. Що вказує на те, що необхідно вжити заходів, а саме обґрунтувати педагогічні умови для виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи.

Висновки до першого розділу

Ґрунтуючись на теоретичних засадах проблеми дослідження виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи можемо зробити висновок, що усвідомлення важливості почуття гідності відбулось ще задовго до сьогодні. Потреба у дослідженні почуття гідності обумовлена тим, що молодь необхідно стимулювати до гідного життя, згідно моральним основам суспільства, адже саме це впливає на життєздатність всього суспільства.

Почуття гідності – це моральна категорія, що базується на визнанні особистісних якостей людини, яка проявляється в повазі до себе, повазі до інших людей та повазі з боку інших.

Почуття гідності майбутнього вчителя початкової школи трактуємо як особистісно-моральну якість, яка виявляється в процесі виконання своїх обов'язків та характеризується гідною поведінкою у відношенні до дітей, колег, батьків, а також до самого себе.

На основі теоретичного аналізу нами було виокремлено критерії вихованості почуття гідності з відповідними показниками: змістово-усвідомлювальний; особистісно-ціннісний; операційно-вчинковий.

На основі виокремлених критеріїв було охарактеризовано рівні вихованості почуття гідності (достатній, середній, низький) та підбрано методики дослідження.

Аналіз результатів проведеного дослідження засвідчив, що високий рівень сформованості почуття гідності спостерігається у 22,7% студентів, середній рівень – 32,3%, а низький рівень показали 45% студентів, що вказує на те, що в студентів недостатньо сформоване уявлення про почуття гідності, дана проблема виховання почуття гідності у майбутнього вчителя початкової школи є актуальною та потребує детальнішого вивчення.

У зв'язку з цим бачимо необхідність описати педагогічні умови для виховання почуття гідності у майбутнього вчителя початкової школи в рамках підготовки до майбутньої професійної діяльності.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ГІДНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Оновлення змісту навчальних дисциплін та впровадження інноваційних методів навчання, що сприяють вихованню почуття гідності

Провівши аналіз стану дослідження проблеми виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи ми визначили, що в студентів недостатньо сформований рівень усвідомлення почуття гідності, саме тому ми бачимо необхідність в визначенні педагогічних умов, що сприяють формуванню почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи.

Для обґрунтування педагогічних умов, необхідних для виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи, вважаємо за необхідне чітко роз'яснити, що таке «умова» та, зокрема, «педагогічна умова».

З погляду філософів, умова – це певний фактор чи чинник, будь-якого процесу, який відображає стосунки між суб'єктами спілкування (Шинкарук, 1986).

Сучасний Глумачний словник української мови визначає «умова» як вимушену обставину, яка необхідна для здійснення, створення чи утворення чого-небудь нового (Івченко, 2000).

Отже, умова – це сукупність певних об'єктів, обставин, які мають вплив на навчання, розвиток та виховання особистості, при цьому впливають на процес та результат.

Умови поділяються на зовнішні та внутрішні. Дослідники впевнені, що розвиток кожної людини залежить і від зовнішніх, і від внутрішніх умов. Зовнішні умова – це середовище, де перебуває людина, а внутрішні – це психічний стан людини, переживання і т.д. При взаємодії із зовнішнім світом змінюється і внутрішній стан людини, тому можна стверджувати, що і

навпаки відбувається зміна зовнішнього впливу через внутрішні переконання. (Долинська, 1998, с.65-71).

Вважаємо за необхідне обґрунтувати зовнішні умови виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи.

Обґрунтуванням педагогічних умов займалися такі вчені як А.Алексюк, І.Бех, І.Бойчук, О. Пехота та інші.

А.Алексюк визначала педагогічні умови як ті, що мають вплив на процес досягання мети (Педагогічна Майстерність, 2004). Дослідниця О.Пехота трактувала це поняття, як цілісна система певних методів та форм, реальних ситуацій, які склались об'єктивно чи суб'єктивно, що потрібні для досягнення мети в педагогічному процесі (Пехота, 2003, с.48).

Дослідник О.Бражнич трактував педагогічні умови як сукупність можливостей методів, форм, змісту та здійснення педагогічного процесу, внаслідок чого досягається поставлена мета (Бражнич, 2001, с.238).

Такий вчений як В.Андрєєв стверджує, що педагогічними умовами називається результат цілеспрямованого процесу конструювання та застосування змісту, методів, прийомів, форм навчання, для досягнення поставлених цілей (Андрєєв, 2000, с.600).

Ми підтримуємо думку науковців, які визначають педагогічні умови як категорію, яка визначається як цілісна система методів, прийомів, форм, ситуацій, які необхідні для досягнення поставленої мети.

Педагогічні умови – це оболонка технологій чи моделей, завдяки якій реалізуються компоненти педагогічної діяльності.

Підготовка майбутнього вчителя початкової школи сьогодні має декілька спрямувань:

- 1) формування фахових компетентностей, тобто тих, які необхідні саме для навчання та виховання дітей;
- 2) психолого-педагогічна підготовка;
- 3) особистісна підготовка.

Саме третя спрямована на виховання особистості вчителя та його самовизначення.

Виходячи з вищесказаного можемо зробити висновок, що педагогічні умови – складові цілісної педагогічної системи, які мають вплив на ефективність освітнього середовища та відображають дійсні можливості цього середовища.

Отже, ми виокремили такі педагогічні умови, що сприятимуть вихованню почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи:

- 1) *Оновлення змісту навчальних дисциплін та впровадження інноваційних методів навчання, що сприяють вихованню почуття гідності;*
- 2) *Використання виховного потенціалу практики у вихованні почуття гідності майбутніх учителів*
- 3) *Збагачення освітнього простору діалогічною взаємодією під час фахової підготовки.*

Першою педагогічною умовою ми визначили *оновлення змісту навчальних дисциплін та впровадження інноваційних методів навчання, що сприяють вихованню почуття гідності*. Саме через зміст навчальних дисциплін під час навчання у ЗВО в студентів формуються уявлення про особистісно-моральні якості, необхідні для майбутньої професійної діяльності.

Проаналізувавши навчально-методичні комплекси, силабуси та програми навчальних дисциплін, зміст яких, повинен бути спрямованим на виховання почуття гідності у майбутніх вчителів, можемо зробити висновок, що не виявлено цілеспрямованого визначення мети чи завдань виховання почуття гідності в змісті професійної чи практичної підготовки майбутніх вчителів. Це свідчить про те, що немає системного підходу в організації навчання студентів у вихованні саме цієї якості. По-друге – не врахована специфіка виховання почуття гідності, яка має бути практично-зорієнтованою. В той час, як змістове наповнення лекційних, практичних чи

семінарських занять повинне бути спрямоване не лише на професійне зростання студента, але й на виховання особистісних якостей, зокрема почуття гідності. Необхідно, щоб студенти вміли виділяти ідеї, цієї категорії в змісті матеріалу навчальних дисциплін, могли застосувати це в своїй педагогічній практиці.

Навчальні дисципліни та їх змістове наповнення є підґрунтям на якому базується вся підготовка майбутнього вчителя. Важливим є те, щоб значну роль в процесі цієї підготовки приділялось вихованню особистісних якостей майбутнього педагога. Такий змістовий аспект буде сприяти тому, щоб студенти швидко включались у навчально-професійну діяльність та вдосконалювали свої моральні якості, такі як: відповідальність, цілеспрямованість, ввічливість, толерантність, гуманність, повага до себе та інших людей, патріотизм, що є, в свою чергу, основою виховання почуття гідності.

Проаналізувавши зміст освітньо-професійної програми «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, а саме зміст навчальних дисциплін, таких як «Вступ до спеціальності», «Педагогічна психологія», «Теорія та методика виховання», «Основи педагогічної майстерності та творчості вчителя», дисципліни вибіркового компонента «Педагогічна культура вчителя», а також освітньо-професійну програму «Початкова освіта» другого (магістерського) рівня вищої освіти, зміст наступних навчальних дисциплін: «Психологія професійної діяльності вчителя початкових класів», «Основи педагогічної аксіології», «Тренінг професійно-особистісного розвитку» дали нам можливість стверджувати про те, що в них наявний виховний потенціал для формування особистісних якостей вчителя. Але при цьому, постає питання про розширення змісту цих дисциплін питаннями про особистісно-професійні якості вчителя, а саме почуття гідності вчителя.

Вважаємо за необхідне урізноманітнити лекційні, практичні та семінарські заняття такими формами роботи, які б сприяли розширенню

кругозору студентів в тематиці особистісних якостей вчителя, а саме почуття гідності. Такими формами роботи можуть бути: дискусії, моделювання ситуацій, обговорення в рамках круглого столу, тренінги чи дидактичні ігри і т.д.

До прикладу у змісті навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності», для підсилення другого змістового модулю «Педагогічна професія і особистість учителя», а саме тема 4 «Педагогічна культура вчителя», тема 5 «Професійне становлення особистості педагога» вважаємо доречними доповнити такими питаннями:

- 1) « Яким повинен бути справжній вчитель?»;
- 2) « Особистісні чи професійні якості вчителя, що важливіше?»;
- 3) « Вчитель сучасності та майбутнього, хто він?»;
- 4) « Гідний вчитель=гідний учень. Роль вчителя у виховання почуття гідності дитини.»;
- 5) « Повага до себе та оточуючих, як запорука успішної професійної діяльності вчителя».

Дисципліна «Основи педагогічної майстерності та творчості вчителя», зміст якої відображає основні складові педагогічної майстерності, культури, компетентності та професіоналізму вчителя. Метою цієї дисципліни є усвідомлення студентами ролі вчителя у процесі виховання майбутнього покоління, оволодіння та формування педагогічних умінь та навичок, що сприяють успішній подальшій професійній діяльності. Пропонуємо проведення бесід та дискусій зі студентами на теми:

- 1) « Як вберегти свою гідність та репутацію»;
- 2) « Вчитель - взірць гідної людини»;
- 3) «Я – гідний вчитель майбутнього».

Провідним завданням дисципліни «Педагогічна психологія» є підготовка майбутніх вчителів до виконання професійних обов'язків вчителя, результат діяльності якого відповідає сучасним вимогам нової української школи. Для розширення змісту цієї дисципліни наявність змісту

виховання почуття гідності майбутнього вчителя початкової школи пропонуємо включити такі питання:

- 1) « Особистісне «Я» вчителя»
- 2) « Від гідного вчителя до гідного учня»
- 3) « Як виховувати почуття гідності у молодшого школяра?».

В межах дисципліни «Теорія та методика виховання», а саме під час вивчення другого змістового модулю «Методичні підходи до виховної роботи з молодшими школярами» пропонуємо під час вивчення теми «Особистісно-орієнтоване виховання як парадигма нової освіти» додати наступні питання для вивчення:

- 1) «Особистісні якості вчителя та їх вплив на виховання особистісних якостей учнів»;
- 2) «Гідний вчитель – запорука успішного виховання гідного учня та патріота своєї країни»;

В рамках вивчення вибіркової дисципліни «Педагогічна культура вчителя», основними завданнями якої, згідно силабусу навчальної дисципліни, є формування знань студентів про культуру вчителя, етику та інтелігентність; вдосконалення іміджу вчителя, набуття знань про самоосвіту та самовиховання і т.д. Проаналізувавши проєктовані результати вивчення даної дисципліни, серед яких на першому місці це можливість та здатність студентами реалізовувати та знати свої права та обов'язки, як члена вільного суспільства, усвідомлювати та надавати значущості громадянського суспільства, усвідомлення прав і свобод людини, як громадянина вільної держави, можемо засвідчити, що даний результат не може бути досягненим, без усвідомлення студентами власної гідності, приналежності до своєї держави та народу. Студент повинен не лише усвідомлювати себе громадянином вільної держави, але й відчувати себе гідним патріотом власної країни, незалежним, що має права та свободи в своїй державі. Саме тому, ми пропонуємо ввести в тематику вивчення навчальної дисципліни наступні теми:

- 1) «Феномен поняття гідного вчителя»;
- 2) «Особливості формування гідності вчителя та її значущість у подальшій педагогічній діяльності»;

В рамках вивчення теми «Поняття про імідж вчителя» провести бесіди зі студентами на такі теми:

- 1) «Як ви розумієте поняття «гідність»?»
- 2) «Хто для Вас «гідний» вчитель?»
- 3) «Чи може бути сформований імідж вчителя без виховання почуття гідності?»
- 4) «Без гідності немає вчителя – чи погоджуєтесь Ви?»

Проаналізувавши навчальні дисципліни другого рівня (магістерського) та виділивши наступну дисципліну «Психологія професійної діяльності вчителя початкових класів», звернемо увагу на мету даної дисципліни, яка звучить як «поглиблення та розширення загальної підготовки студентів з питань професійної психології діяльності вчителя, що слугуватиме основою для практичної діяльності, психологічної підтримки власної діяльності практичної та діяльності учнів». Також пропонуємо додати до переліку вивчених питань такі як:

- 1) «Моральна самосвідомість педагога та її характеристика через призму понять «честь» та «гідність»;
- 2) «Гідність особистості вчителя та її значення в подальшій практичній діяльності»

Також, на нашу думку, доречним було б проведення тренінгового заняття на тему «Особиста гідність вчителя – запорука успішної педагогічної діяльності». Метою якого було б сприяння усвідомленню учасниками тренінгу понять «гідність», «людська гідність», «гідність вчителя», значимість гідної поведінки вчителя, прагнення до саморозвитку та особистісного зростання. Завданнями такого тренінгу можуть бути наступні:

- 1) навчити учасників тренінгу розрізняти поняття «гідність», «людська гідність», «гідність вчителя»;

- 2) дати усвідомити учасникам про важливість виховання почуття гідності;
- 3) сприяти формуванню та вихованню даних понять у самих студентів;
- 4) показати шляхи реалізації та росту власної особистості.

До форм роботи під час даного тренінгу пропонуємо віднести наступні:

- 1) вправа « Як розрізнити людину з почуттям гідності? »;
- 2) інформаційні повідомлення викладачів на теми « Що таке гідність? », « Як розрізнити поняття « власна гідність » та « гідність вчителя? »;
- 3) вправа « Лист до себе як до гідного вчителя майбутнього »;
- 4) проектний малюнок « Я – гідний вчитель »;
- 5) складання стратегії особистісного розвитку та саморозвитку та інші.

Наявність у змісті навчальних дисциплін тем спрямованих на виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи є тією, однією з найголовніших умов, від якої залежить внутрішні процеси формування особистості майбутнього педагога. Саме якісно наповнене змістове навчальне середовище є основою для усвідомлення студентами власної значущості, засвоєння ними тих знань, які необхідні їм для пізнання, поглиблення своїх знань про особистість вчителя та те, яким він повинен бути. Дані знання слугують орієнтиром для визначення адекватності формування уявлення про поняття гідності, а також необхідні для самопізнання та самовиховання майбутніми вчителями власної самооцінки та поваги до себе та поваги інших до самого себе.

Саме тому, вважаємо необхідним озброєння майбутніх вчителів початкової школи такими поняттями як « гідність вчителя », « особистість вчителя у контексті майбутньої діяльності », « здатність до виконання своїх професійних обов'язків » тощо. Формування у майбутніх вчителів кругозору та усвідомлення цих понять може відбуватись в межах вивчення навчальних дисциплін описаних вище, та включення до їх змісту, запропонованих нами, питань та тематик для бесід. Ми переконані, що студенти повинні мати стійке уявлення про такі важливі категорії особистості майбутнього вчителя

як «гідність вчителя» та шляхи прояву цієї якості під час майбутньої професійної діяльності вчителя.

2.2. Використання виховного потенціалу практики у вихованні почуття гідності майбутніх учителів

Другою педагогічною умовою підготовки майбутніх вчителів початкової школи, яка передбачає виховання почуття гідності визначаємо *використання виховного потенціалу практики у вихованні почуття гідності майбутніх учителів*. Потрібно сказати, що така діяльність як практика є важливою складовою у професійній підготовці майбутнього вчителя. Саме практика відіграє важливу роль у вихованні особистості вчителя, а також досліджуваної нами якості, оскільки під час практичної діяльності актуалізується робота операційних механізмів та застосовуються практично всі набуті теоретичні знання.

Під час проходження практики студенти формують власну особистість, як таку, що надалі супроводжуватиме їх у власній професійній діяльності. Це відбувається завдяки застосуванню теоретичних знань у практичній діяльності та набуття досвіду професійного діяння. Під час практичної діяльності виникають ті рушійні сили, які необхідні для прояву такої якості як «гідність вчителя». Завдяки проходженню практики студенти можуть усвідомити рівень власної значущості та рівень виховання у самих себе почуття гідності, як важливого для майбутнього вчителя, здатність до рефлексії та самопізнання.

Проходження педагогічної практики є важливим етапом у професійному становленні майбутнього вчителя початкової школи, адже вона відрізняється від вивчення навчальних дисциплін своєю метою, змістом, технологіями та процесом проходження. Саме під час практики відбувається самовизначення педагога.

Педагогічна практика – це поле, на якому формується власне «Я» майбутнього вчителя початкової школи, де може або посилитись його бажання бути вчителем, або, навпаки, з'являються сумніви щодо бажання в майбутньому працювати за обраною спеціальністю. У процесі проходження педагогічної практики відбувається самопізнання, самовираження, самовизначення особистості студента, як майбутнього вчителя і компетентного педагога.

У педагогічному словнику за редакцією В.Радуга поняття «практика» тлумачиться як цілеспрямована діяльність людини, що має на меті освоєння і перетворення навколишніх об'єктів на складову загальної основи діяльності (Радуга, 2004, с.304).

Як категорія педагогічного процесу «практика» трактується як складова навчально-виховного процесу, метою якої є актуалізація та поглиблення теоретичних знань, активізація педагогічних умінь, професійних якостей особистості, створення умов, як тих, що формують особистість педагога.

С. Гончаренко визначає категорію «педагогічна практика» як спосіб вивчення навчально-виховного процесу, безпосередньою участю практикантів, метою якої є формування у них вмінь та навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності, закріплення теоретичних знань методом застосування їх на практиці.

О. Абдулліна та Г. Шулдик досліджуючи проблему педагогічної практики майбутніх вчителів початкової школи визначали поняття педагогічної практики як зв'язна ланка між теорією та майбутньою професійною діяльністю. Дослідники вказують на те, що « під час педагогічної практики не лише перевіряється теоретична та практична готовність студента, але й створюються такі умови, що сприяють розвитку творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя початкової школи». (Абдулліна, 1984, с.208).

«Педагогічна практика – це ефективний компонент підготовки майбутнього вчителя» такої думки дотримується М. К. Козій, він вважає, що

творчість під час проходження практики – це ефективна умова на шляху до майстерності студента (Козій, 2001, с.141).

У 2013 році була прийнята Педагогічна Конституція Європи, яку затвердила Асоціація ректорів педагогічних університетів, в якій окреслюється концепція педагогічної освіти Європи у XXI столітті. В цій Педагогічній Конституції було визначено педагогічну практику як філософсько-методологічний принцип та основа ефективності у процесі підготовки майбутніх вчителів. У названому вище документі темі педагогічної практики присвячено цілий розділ, у якому окреслюється трудовий та предметний характер освоєння педагогічного досвіду, без якого підготовка майбутніх вчителів неможлива (Педагогічна Конституція Європи, 2013).

Практика та її організація регулюється Законами України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту»(2017), Наказом Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» (1993), Концепцією розвитку педагогічної освіти (2018) та іншими нормативно-правовими документами, що вказує на важливість даного виду діяльності студентів.

Згідно Педагогічної Конституції Європи (2013), педагогічна практика поділяється на ознайомчу, культурологічну, виховну, навчальну та переддипломну. Важливе місце Конституція надає інтеграції майбутнього вчителя в суспільні відносини та формування у нього громадянської позиції, якостей особистості. Проходження педагогічної практики як вид у діяльності характеризується залученням студентів до самостійного виконання професійних обов'язків та функцій на фоні педагогічного управління та контролю. Педагогічна або ж виробнича практика повинна відбуватись після проходження та прослуховування студентами навчальних дисциплін, спрямованих на психолого-педагогічний та методичний розвиток студентів. Даний вид практики є найвагомим у підготовці майбутнього вчителя, адже здійснює значний вплив на процес самореалізації студента. Саме у процесі

проходження цього виду практики формується педагогічна культура вчителя, майстерність, компетентність та інші характеристики, які так чи інакше пов'язані з майбутньою професійною діяльністю вчителя.

Під час проходження практики та виконання програми практики, під контролем керівників практик, викладачів, вчителів та адміністрації школи, а також у взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу студенти долучаються до роботи з учнями молодшого шкільного віку, набираються досвіду планування та підготовки до уроків, проведення навчально-виховних занять, ведення документації, професійної рефлексії. Ці види робіт полягають основою для подальшого професійного зростання, становленню майбутніх вчителів, закладанню в них важливих професійних якостей, які забезпечують подальшу успішну адаптацію та самореалізацію у професійній діяльності.

У процесі проходження практики формується критичне мислення та осмислене ставлення до своїх професійних знань, вмінь, навичок, вміння звертатись до рефлексії та саморозвитку, а також поглиблюється інтерес до майбутньої професії.

Отож, педагогічна практика є визначальною та важливою ланкою у формуванні майбутніх фахівців, основою для становлення студентів у майбутній професійній діяльності.

Узагальнюючи підходи до визначення поняття педагогічна практика та інших проблем практичної підготовки майбутніх вчителів, можемо визначити функції педагогічної практики, як умови формування майбутнього вчителя початкової школи:

- 1) адаптаційна функція – знайомство з різними типами загальноосвітніх навчальних закладів; організація роботи в різних типах навчальних закладах; вивчення та адаптація до навчально-виховного та освітнього середовища; пізнання можливих труднощів та способи самореалізація в умовах навчального закладу.

- 2) навчальна функція – перевірка на практиці т вдосконалення набутих теоретичних знань; вироблення практичних вмінь та навичок; формування самосвідомості та професійних цінностей майбутнього вчителя;
- 3) виховна функція – формування необхідності звертатись до самовиховання та самоосвіти студента; розуміння професійних важливих якостей вчителя та можливості їх формування; становлення інтересу до майбутньої професійної діяльності; формування почуття обов'язку, відповідальності, гідності, терпіння та витримки.
- 4) дослідну функцію – вміння сформувати навички дослідницької діяльності; розвиток критичного мислення для усвідомлення наукової інформації; вміння працювати з науково-методичною літературою; оволодіння сучасними та інноваційними методами роботи з молодшими школярами; вміння використовувати набуті знання для вирішення педагогічних проблем та ситуацій.
- 5) розвивальна функція – розвиток та саморозвиток майбутнього вчителя та його професійної майстерності та культури; формування педагогічних здібностей та вироблення вмінь діяти у критичних ситуаціях.
- 6) проєктивна функція – вміння спланувати власну навчально-виховну діяльність; вміння добирати відповідні методи, форми, засоби навчально-виховної діяльності; складати плани-конспекти уроків, виховних занять, бесід з учнями тощо.
- 7) комунікативна функція – полягає в організації педагогічного спілкування між студентом та учасниками педагогічного процесу, на основі взаєморозуміння, партнерства, взаємопідтримки та взаємоповаги; створення сприятливого психологічного комфорту в процесі проходження практики;

- 8) діагностична функція – зміст якої визначити, самооцінити власний рівень підготовки до професійної діяльності; виявити питання над якими потрібно ще попрацювати; вивчити вікові та індивідуальні особливості учнів молодшого шкільного віку та виявити на цій основі напрями у майбутній педагогічній діяльності.
- 9) рефлексивна функція – що полягає у здатності до самоаналізу, самопізнання результатів проходження педагогічної практики; стану свого емоційного здоров'я та стабільності під час здійснення безпосередніх професійних функцій; самодіагностика власного рівня професійної культури та майстерності.

На основі аналізу наукової літератури, хочемо також виділити принципи організації педагогічної практики (табл.)

Таблиця

Принцип	Автори(дослідники)	Зміст принципу
Неперервності	Л. Кацова, Л.Тарасова, М.Щербакова, Н.Казакова	Зміст педагогічної практики повинен базуватись на основі неперервності освіти, нові знання повинні опиратись на уже набуті раніше і навпаки.
Комплексності	Л.Кацова, Н.Сергєєв, М.Щербакова, та ін.	Зміст практики повинен бути комплексно наповнений, на основі діяльності вчителя початкової школи та

		державного стандарту.
Науковості	С. Архангельский, В.Сластьонін	Знання необхідні для проходження практики повинні бути науковими, сучасними, актуальними та відповідати науковому прогресу
Інтегративності	О. Абдуліна, Т.Крюкова	Психолого-педагогічні, методичні, організаційні, предметні знання повинні синтезуватись та інтегруватись між собою.
Зв'язок практики з життям	Л. Кацова	Зміст практики повинен відповідати змісту вимог сьогодення до сучасного вчителя початкової школи.
Гуманістична спрямованість	Л. Кацова, М. Щербакова, Т. Крюкова	Виявляється у необхідності співставлення мети та вимог суспільства,

		навчального закладу та особистості майбутнього вчителя початкової школи.
--	--	--

Зазначимо, що зміст педагогічної практики, функції та принципи організації її проведення спрямовані також на розвиток особистісних якостей вчителя, адже саме під час проходження педагогічної практики формується особистість вчителя, як майбутнього суб'єкта освітньої діяльності.

Саме тому, вважаємо за необхідне проаналізувати зміст робочих програм практик спеціальності «Початкова освіта»:

- 1) «Педагогічна пропедевтична практика»;
- 2) «Педагогічна практика з виховної роботи в початковій школі»;
- 3) «Практика в пришкільних оздоровчих таборах»;
- 4) Педагогічна практика «Пробні уроки та заняття»;
- 5) Педагогічна практика «Перші дні дитини в школі»;
- 6) «Педагогічна неперервна практика»;
- 7) «Професійна(організаційно-методична) практика»;

«Педагогічна пропедевтична практика» - проходить на 1 курсі та посідає важливе місце в становленні майбутнього педагога. Метою даного виду практики є ознайомлення студентів із особливостями роботи загальноосвітніх навчальних закладів, розвитку педагогічної позиції та внутрішньої установки на подальшу професійну діяльність.

«Педагогічна практика з виховної роботи в початковій школі» - метою якої є забезпечення готовності майбутніх вчителів до організації виховного процесу, виробленні вмінь діагностики особистості учня та залученні до виконання обов'язків вчителя початкової школи в рамках здійснення виховної діяльності.

«Практика в пришкільних оздоровчих таборах» - що здійснюється на 2 курсі, особливістю здійснення даного виду практики є залучення студентів

до організації роботи у пришкільному оздоровчому таборі на базі загальноосвітньої школи; забезпечення готовності студентів до організації відпочинкової діяльності учнів у пришкільному таборі з денним перебуванням.

Педагогічна практика « Пробні уроки » - метою здійснення цієї практики є розвиток у студентів 3 курсу вмінь організації освітнього процесу, базуючись на Концепції Нової Української Школи, на основі набутих знань під час вивчення педагогічних та методичних навчальних дисциплін.

Педагогічна практика « Перші дні дитини в школі», що відбувається на 4 курсі навчання, передбачає спостереження студентами за першокласниками Нової Української Школи, з метою спостереження за діяльністю вчителя початкової школи у перший тиждень навчання дитини.

«Педагогічна неперервна практика» є логічним продовженням та завершенням першого рівня навчання. Полягає в діагностиці готовності студента 4 курсу до здійснення самостійної педагогічної діяльності на посаді вчителя початкової школи.

А також нами було здійснено аналіз програм практик другого рівня навчання (магістерського). Це була «Виробнича професійна практика» для студентів 5 курсу навчання. Так як саме у цей період завершується становлення особистості студента як майбутнього вчителя, цей вид практики максимально наближений до дійсної професійної діяльності вчителя Нової української школи. Метою цієї практики є надання студентами можливості влаштування на роботу у загальноосвітньому навчальному закладі, закріпити здобуті знання теоретичного змісту та практичні навички в системі навчально-виховної роботи. Та «Професійна (організаційно-методична) практика», що є складовою підготовки студентів 6 курсу та завершальним етапом у практичній підготовці студентів до здійснення та виконання професійних обов'язків.

Аналіз вищеописаних видів педагогічної практики засвідчив, що в меті жодної з практик немає чітко прописаної та визначеної мети, завдань, що

спрямовані на виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи. Більшість програм педагогічних практик спрямовані на виховання загальних особистісних якостей, до прикладу «сприяти розвитку особистісно-професійних якостей студента» чи «забезпечити розвиток професійно-важливих якостей» і т.д.

Потрібно зауважити, що відсутність чітко-прописаних регламентацій у меті та завданнях проходження педагогічної практики унеможливають досягнення необхідних результатів в межах виховання особистісних якостей вчителя початкової школи. Недостатність використання педагогічної практики для виховання почуття гідності свідчить про неусвідомлене ставлення до важливості виховання почуття гідності у майбутніх вчителів. Адже самостійна діяльність студентів в межах проходження практики, проведення виховних заходів, уроків, співпраця з дітьми колегами та адміністрацією школи забезпечує можливість застосування теоретичних знань про почуття гідності на практику, та вдосконалення цієї особистісної якості в межах практичної професійної діяльності, здатності до рефлексії (Бужина, 2005).

Для цього важливим рахуємо передбачення таких форм, методів, завдань в рамках проходження практики, які сприятимуть усвідомленню студентами важливості прояву почуття гідності у професійній діяльності вчителя.

До прикладу для актуалізації можливостей практики у вихованні почуття гідності пропонуємо наступні вправи та завдання. Під час проходження педагогічної практики студентами можна запропонувати такі завдання, які б мали на меті виховання почуття гідності як в учнів, так і в майбутніх вчителів.

Пропонуємо додати до завдань педагогічної практики:

* розв'язання таких ситуацій, що сприяють вихованню почуття гідності; проаналізувати власну поведінку у відношенні до самого себе під

час проходження практик, поведінку дітей у відношенні до студента-практиканта, відношення колег та адміністрації школи;

* розробити та надати рекомендації щодо прояву почуття гідності у відношенні до дітей для батьків, у відношенні до вчителя для дітей та батьків.

Під час проходження «Педагогічної практики з виховної роботи в початковій школі» пропонуємо провести такі виховні заходи:

- 1) «Гідна людина – запорука щасливого суспільства»;
- 2) Виставка малюнків на тему « Моя гідність», «Хто для мене гідна людина?»;
- 3) Твір на тему « Моя гідність», « Гідна людина – це...»;
- 4) Казкотерапія та створення ситуацій для виховання почуття гідності;
- 5) Виховна бесіда з елементами тренінгу « Чому потрібно бути гідною людиною?».

Під час підготовки та безпосереднього проведення даних видів робіт з молодшими школярами, студент-практикант підсвідомо буде використовувати прийом програвання емоцій, що означає, що при підготовці студент буде ставити себе на місце молодшого школяра, а це розвиватиме здатність до саморегуляції та рефлексії.

Для дослідження власного емоційного стану доречно пропонувати вести як учням так і студенту «щоденник емоцій». Використання такої методики дозволяє заохотити учнів до самопізнання.

З метою підтримки та розвитку адекватної самооцінки слід запропонувати студентами вправи:

- 1) гра «Лист до себе», метою даної вправи є активізація процесу саморозкриття та діагностування ставлення студента до себе. Студентам пропонується написати собі лист, в якому мають змогу звернутись до самих себе, похвалити, посварити, порадити і т.д. Таким чином надається змога аналізувати, як студент сприймає самого себе.

- 2) «Автопортрет» - метою вправи є розвиток позитивного образу «Я» та адекватної самооцінки, студенту пропонується уважно розглянути своє відображення в дзеркалі, після чого намалювати свій автопортрет. Презентувати власний автопортрет іншим студентами починаючи виступ словами « Перед вами портрет... Ця дівчина(хлопець) знаменитий(-А) тим, що ...»
- 3) «Мій образ» - використовується для розвитку саморефлексії та самоприйняття. Студентам пропонують скласти два описи самого себе, перший з позиції як себе бачить сам студент, а другий – як він думає, його сприймають оточуючі. Після чого обговорення, в чому студент виявився правий, а в чому ні. Вправу потрібно проводити обережно, щоб не нашкодити самооцінці студента.
- 4) « Я – гідна людина» - для того, щоб навчити студентів гідно реагувати в напружених ситуаціях, поводитись впевнено, вчитись саморегуляції. В ході проведення вправи студентам пропонуються різні ситуації, конфліктні чи непередбачувані та варіанти розвитку подій, після чого потрібно проаналізувати власну відповідь з позиції гідної людини та людини без почуття гідності.

Отже, під час проходження педагогічної практики діяльність студентів повинна бути спрямована на усвідомлення молодшими школярами особистісних якостей людини, важливості формування внутрішньої установки дитини, усвідомлення цінності кожної дитини, студент повинен розуміти особистісну позицію кожної дитини, що кожна дитина, як і кожна доросла людина має право на висловлення власних думок, на повагу до себе, має проявляти повагу до оточуючих та до студента, у ролі вчителя початкової школи.

Але виховання почуття гідності не повинне обмежуватись лише проведенням виховних заходів та виховною практикою. Під час практики студенти мають змогу працювати з батьками учнів. Тож, у рамках проходження неперервної практики на 4 та 5 курсах, пропонуємо, з метою

підвищення компетентності батьків з питань виховання почуття гідності до дитини, а також прояву почуття гідності та поваги у спілкуванні між батьками та вчителем провести ряд бесід за тематикою :

- 1) « Моя дитина – гідна людина»;
- 2) « Гідна поведінка батьків – гідна дитина»;
- 3) « Як виховати дитину з почуттям гідності?»
- 4) «Педагогіка партнерства та повага до всіх членів освітнього процесу»;
- 5) « Спілкування з вчителем крізь призму поваги та гідності».

Під час таких бесід батьки повинні проаналізувати своє спілкування з дитиною та вчителем, своє ставлення до дитини, вчителя, вони вчать та запобігають уникненню подальших помилок у спілкуванні з учасниками освітнього процесу. Необхідно надати батькам можливість проаналізувати та застосувати нові підходи та методи спілкування, з дотриманням почуття гідності як до себе, так до своєї дитини та до вчителя.

Під час проходження педагогічної практики особливо важливим є надання консультацій майбутнім вчителям у вирішенні питань, в корені яких проявляється виховання почуття гідності у відношенні до учасників освітнього процесу.

Таким чином, ми вважаємо, що результатом виконання запропонованих нами завдань є підтримка адекватної самооцінки у майбутніх вчителів, прояв почуття гідності та здатність до професійної саморефлексії. Саме завдяки цьому студенти зможуть оцінити важливість отриманих знань щодо виховання почуття гідності, проаналізувати та діагностувати прогалини у підготовці до професійної діяльності та формування на практиці почуття гідності у майбутнього вчителя початкової школи.

2.3. Збагачення освітнього простору діалогічною взаємодією під час фахової підготовки

Третьою педагогічною умовою виховання почуття гідності майбутніх вчителів є *збагачення освітнього простору діалогічною взаємодією під час фахової підготовки.*

Адже саме у процесі професійної підготовки студентів, збагачення їх теоретичних знань, співробітництва із викладачами, діалогічної взаємодії формується особистість та закладається почуття гідності.

Під час лекційних, семінарських чи практичних занять більшість викладачів застосовують переважно традиційні форми та методи навчання. В той же час в еру інновацій та новітніх технологій, інтерактивні та інноваційні методи та форми навчання сприяють кращому засвоєнню студентами теоретичних знань, здобуттю навичок та вмінь, а найголовніше формується уявлення студентів про особливості особистісних якостей вчителя, в тому числі про почуття гідності, яким повинен бути наділений кожен вчитель початкової школи.

На думку сучасних дослідників теорій освіти, студенти здобувають не лише теоретичні знання під час навчання у закладі вищої освіти, а й визначають особистісний сенс та формують культурно-історичні цінності. Тож, звертаючи увагу на це, викладач повинен забезпечити не лише надання теорії студенту, а й сприятливі умови для вільної, відкритої поведінки здобувача освіти. Навчання повинно бути спрямоване також на формування в студентів особистісно-професійних якостей, необхідних їм для подальшого працевлаштування.

Ми вважаємо, що викладач повинен використовувати в своїй роботі такі інноваційні форми, методи, прийоми роботи, які б формували вищесказані якості. До прикладу: тренінги, моделювання ситуацій, творчі дискусії, проблемні ситуації тощо. Щодо проблемних запитань, то вони належать і до традиційних форм, але їх потрібно дещо видозмінити, вони мають не лише передбачати відповідь студента на проблемне запитання, але

й вміти самим сформулювати це проблемне запитання для своїх колег, визначити своє ставлення до цієї проблеми, пережити свої емоції у ставленні до них та бути активним в обговоренні цих запитань. Таким проблемним запитанням може бути «Сучасний вчитель – це гідна людина чи виконувач своїх прямих обов'язків?» або «Проект введення штрафів щодо недотримання поваги та приниження гідності до особи вчителя, чи підтримуєте Ви таке рішення?», дані питання спрямовані на обговорення студентами власної позиції щодо даних питань, в них піднімається питання гідності вчителя в реаліях сучасного суспільства, питання є актуальними та сприяють визначенню позиції студента щодо виховання почуття гідності.

Якщо це бесіда в ході проведення лекції чи практично-семінарського заняття, вона повинна бути продумана та підібрана таким чином, щоб проводячи дану форму роботи не принижувалась гідність студента та викладача, зокрема викладач повинен дослуховуватись думки студентів та не нав'язувати свою власну. Доречним вважаємо ставити запитання « Чи є в когось інша думка?», «Можливо, хтось має бажання доповнити цю відповідь?», тобто між викладачем та студентами повинен підтримуватись діалог, під час якого навіть, в умовах, коли студент не зовсім коректно відповів на запитання або не сходиться в думці з викладачем чи іншими студентами не підлягав приниженню його самооцінки та гідності. В такому разі студент буде відчувати важливість його думки, самооцінка студента буде триматись на адекватному рівню, він не буде боятись висловити свою думку чи помилитись, буде створений сприятливий психологічний комфорт під час навчання, що вже сприятиме формуванню почуття гідності у здобувача освіти.

Для виховання почуття гідності в умова співпраці студента та викладача, під час проведення занять необхідно залучати студентів до обговорення таких тем, котрі пов'язані із почуттям гідності та його проявом під час професійної діяльності, такі обговорення можуть бути у формі дискусії між студентами. Дискусія формує та активізує такі якості студентів,

коли вони вчаться слухати один одного, поважати думку кожного, відчувати емоції та проявляти емпатію, вони беруть на себе відповідальність та не бояться висловити свою думку, а також формується вміння не переходити на сторону конфлікту та вміти конструктивно висловлюватись (Степанов, Фіцула, 2003).

Такі дискусії формують у студентів мотивацію до навчання, адже для того аби вміти відстояти власну думку під час дискусію та конструктивно підтримати діалог, потрібно бути обізнаним в тому питанні, на тему якого ведеться дискусія. Дискусії в яких піднімається питання почуття гідності у вчителя початкової школи є основою для розуміння студентами змісту даної категорії, вони знайомляться з новими, актуальними фактами щодо цього запитання, обговорюють та формують власну позицію. Варто пояснити студентами умови проведення дискусії, щоб під час неї, ні в якому разі, не принижувалась честь та гідність студента. Вони мають вміти вислухати один одного, не перебивати, дати співрозмовнику завершити свою думку, поважати думку кожного та прислухатись до неї. Досить часто зустрічаються студенти, котрі, під час дискусії, тримаються осторонь, не виявляють бажання висловлюватись, соромляться чи не впевнені в правильності своєї думки. Тому в аудиторії викладачем повинні створитись такі умови, щоб кожен здобувач освіти відчував себе комфортно, був залучений до дискусії, завданням викладача є доброзичливо та поважливо задіяти студента до дискусії та направити на правильний шлях в ході обговорення. Під час проведення морально-етичних дискусії повинна бути доброзичлива, відверта, шаноблива атмосфера, тільки тоді всі учасники дискусії будуть мати змогу на висловлення власної думки та толерантне ставлення одне до одного (Сластьонін, 2008).

Тож, в умовах співпраці викладача зі студентом повинні проводитись різні форми та методи роботи: тренінги, ігри, створення ситуацій, дискусії – метою яких було виховання в студентів вміння та бажання працювати в колективі, поважати одне одного, нести відповідальність за власні судження

та не боятись їх висловлювати. Такі заходи сприятимуть вихованню почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи, а також стимулюють до формування власної думки, висловлення власної позиції, налагодження контакту та співпраці між студентом та викладачем або між студентами в колективі.

Дуже важливою є робота куратора групи зі студентами. Адже саме куратор має найбільший вплив на студентів, від співпраці куратора зі своєю групою залежить і клімат всередині колективу, і формування моральних якостей студентів, в тому числі і формування почуття гідності. На це спрямований такий вид діяльності, як година куратора, виховні та культурні заходи, проведення морально-етичних бесід чи тренінгів зі студентами групи. До прикладу тематикою години куратора може бути:

- 1) «Кодекс гідності вчителя – чому це важливо?»;
- 2) « Чому потрібно поважати та гідно ставитись у колективі?»;
- 3) «Організація виховної роботи в університеті, спрямованої на виховання почуття гідності у студентів»;
- 4) « Я- гідність. Прояви почуття гідності у моїй поведінці».

Партнерська взаємодія, свобода слова та думки, повага під час спілкування – сприятимуть формуванню морально-етичних цінностей у студентів, а також усвідомлення ними ролі почуття гідності у їхній майбутній професійній діяльності.

Завданням викладача ЗВО є створення атмосфери довіри, поваги, спонукання до вивчення та дослідження власного емоційного стану та особистісних якостей. Адже без розуміння себе, як особистості, неможливо сформувати особистість вчителя, як суб'єкта професійної діяльності. Саме на формуванні та закладенні цих моральних цінностей буде відбуватись особистісний саморозвиток, самовиховання та самоствердження майбутнього вчителя початкової школи. І. Бех наголошував на тому, що завданням педагогів є активізація рефлексивного мислення у своїх учнів(студентів),

сприяння винесення результатів цього мислення назовні та глибоко усвідомлення та надання їм значущості (Бех, 1996).

Дуже важливим є мікроклімат в умовах академічної групи. На цей мікроклімат викладач, як куратор групи, має безпосередній вплив.

Академічна група є тим середовищем спілкування, в якому студент проявляє себе та свої потреби у спілкуванні. Саме в групі відбувається соціалізація студента та закладається основа спілкування та норм поведінки у робочому колективі. А звідси впливає і те, що саме під час спілкування у межах групи формується особистість студентами та особистісні якості, усвідомлення своєї важливості та поваги до своєї особистості. (Тарасова, 2006).

Куратор групи повинен звертати увагу не лише на навчальні здобутки та успіхи студентів, а й на виховання морального потенціалу учнів. Він, як довірена особа та організатор виховного процесу в межах групи повинен згуртовувати колектив, організовувати такі форми роботи зі студентами, які б сприяли розкриттю їхнього потенціалу, організовувати органи самоврядування за колективним голосуванням та направляти студентів у вірному шляху для виховання моральних цінностей (Долинська 2005).

Саме куратор є головною особою під час здійснення навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Ефективна взаємодія між студентами та створення сприятливого клімату в колективі залежать від його професійної педагогічної майстерності, професіоналізму.

Покликанням викладача університету є не лише дати студентам необхідні знання для здійснення майбутньої професійної діяльності, але й виховання студентів як фахівців з розвиненими особистісними якостями, серед яких зокрема і почуття гідності, впевненість в собі, самоповага, віра в себе та свої здібності, виховання такої особистості, яка готова відстоювати та захищати власну гідність, не принижуватиме гідність інших людей (Фіцула, 2006).

Зазвичай саме приклад поведінки викладача часто виступає за ідеал поведінки та приклад для наслідування. Тому дуже важливим є не лише бажання викладача виховувати почуття гідності у студентів, але й самому бути особистістю з почуття гідності. Саме тому викладач повинен слідкувати за своїм спілкуванням зі студентами, своїми діями, манерами та стилем поведінки. Адже саме це і будуть наслідувати студенти у своїй майбутній діяльності. Якщо викладач любить свою роботу, відповідальний, має авторитет серед студентів, тільки тоді він зможе створити умови для виховання почуття гідності у майбутніх вчителів. Приклад викладача буде дієвим лише в тому випадку, якщо викладач дотримується морально-етичних норм поведінки та цінностей, відповідально ставиться до своєї роботи, поважає себе та поважає студентів, як здобувачів освіти, має почуття гідності та не принижує честь та гідність у своїх студентів.

Перевагою цього методу є залучення студентів до таких форм роботи як бесіда, круглий стіл, диспут, створення педагогічних ситуацій, дискусія тощо.

Щодо інноваційних методів навчання потрібно звернути увагу на метод моделювання педагогічних ситуацій. Метою даного методу є створення умов, під час якого від студента вимагається відтворення своєї майбутньої професійної діяльності. Тож в ході створення таких ситуацій в студентів вдосконалюватимуться знання про моральні цінності, вони занурюються в ситуацію професійної діяльності, а значить вчать діяти швидко, приймати рішення, проявляти ініціативу, прислухатись до думки іншого і, звичайно, під час цього, формуються як особистості, формується їхнє уявлення про професію вчителя, та під керівництвом викладача формують власну особистість (Зязюн, 2003).

Моделювання професійної діяльності в умовах аудиторії є важливим та відрізняється від проходження практичної підготовки в умовах школи. Адже воно випереджує проходження практики та дає можливість студентам ще під час навчання корегувати свої дії. В майбутніх фахівців формується уявлення

про майбутню професію, таке моделювання дає студентам можливість під час навчання оволодіти одразу способами діяльності, що надалі забезпечить легший підхід до практичної діяльності та реального виконання своїх обов'язків. Дуже важливим є вплив викладача та його позиція під час моделювання таких ситуацій. Тому що саме викладач, як особистість, має авторитетний вплив на студента, моральні цінності та особистісні переконання викладача відобразатимуться на студентах та сприятимуть формуванню їхнього кругозору.

Саме тому, ми говоримо про важливість довірливих стосунків та співпраці в умовах роботи викладача та куратора групи зі студентами, метою якої має бути виховання особистісних якостей студентів, зокрема вихованню почуття гідності в студентів, як майбутніх вчителів початкової школи.

Використання інноваційних форм та методів під час навчання у ЗВО забезпечить оптимізація освітнього процесу, сформується вміння та навички гідної поведінки. Створення сприятливих умов для навчання, розвитку та виховання особистості студента, підтримка та прислухання до його думки, створення ситуацій успіху та допомога у моральному визначенні студента – сприятимуть формуванню особистості студента.

Під час навчання у ЗВО студенти виконують безліч завдань, таких як відвідування лекцій, практичні завдання, створення презентацій, написання реферативних повідомлень чи наукових робіт та статей, аналіз преси і т.д. Всі ці завдання сприяють не тільки інтелектуальному розвитку студентів, а й емоційному та моральному. Кожен студент, виконуючи завдання різного типу та рівня складності, пробує свої сили та перебуває у ситуації успіху, коли виконавши завдання важкого рівня підвищується самооцінка, самоповага, віра в власні сили, а саме завдяки цьому і підвищується почуття гідності у студента. Завдання викладача ЗВО є створити умови, за яких у студента буде можливість перебувати в цій ситуації успіху, під час яких студент міг би усвідомити власну цінність та те, що саме він, як особистість, заслуговує на повагу, він є причиною своїх досягнень. Викладач повинен не

лише самий проявляти гідну поведінку у відношенні до студентів, а й мотивувати самих студентів проявляти гідну поведінку один до одного, до викладачі, до учнів, у своїй майбутній професійній діяльності.

Вихованню почуття гідності в умовах співпраці викладача та студента будуть сприяти умови, в яких кожен студент зможе відчувати повагу до своєї особистості зі сторони викладача, однолітків, побувати в ситуації успіху та реалізувати себе в певних видах наукової діяльності.

У процесі навчання у ЗВО в студента відбувається становлення як зрілої особистості, готової брати на себе відповідальність та виконувати свої безпосередній обов'язки вчителя початкової школи. Студент вчиться відповідати за свої вчинки, мотивується до дій та рішень людини в якій проявляється почуття гідності.

Для реалізації зазначеної нами педагогічної умови ми виокремлюємо наступні завдання:

- 1) Розширення знань студентів щодо почуття гідності шляхом співпраці викладача та студента;
- 2) Забезпечення налагодженої роботи в системі студент-викладач задля сприянню виховання почуття гідності у студентів;
- 3) Формування викладачами «Я – гідний вчитель» у студентів;
- 4) Забезпечити виховну роботу серед студентів з метою сприяння виховання почуття гідності у студентів.

Тож, вихованню почуття гідності майбутнього вчителя будуть сприяти ряд умов, серед яких безпосередньо співпраця студента та викладача під час навчання у ЗВО. Кожен студент повинен відчувати повагу до своєї особистості, перебувати в ситуації успіху та реалізовувати себе в науковій та громадській діяльності. Викладач повинен не лише проявляти гідну поведінку, а й спонукати студентів до гідної поведінки. Налагоджена робота в співпраці студентів з викладачем сприятимуть вихованню почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи.

Висновки до другого розділу

На основі дослідження аналізу стану виховання почуття гідності в майбутніх вчителів нами було визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи. Першою умовою ми визначили необхідність розширення змісту навчальних дисциплін питаннями та темами, які стосуються виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи. Ми дійшли висновку, що тематика навчальних дисциплін не ставить перед собою чітко виокремленої мети виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи. Тож запропонували впровадити інноваційні форми, методи, прийоми, які будуть спрямовані на розвиток у студентів педагогічного напрямку особистісних якостей, необхідних для роботи вчителем початкової школи, зокрема почуття гідності, як досліджуване нами.

Другою педагогічною умовою виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи ми виокремили використання виховного потенціалу практик для виховання почуття гідності майбутніх учителів. Тож, зважаючи на те, що педагогічна практика спрямована на розвиток не лише фахових компетенцій вчителя, а й на розвиток особистісних морально-етичних якостей та цінностей вчителя, формування особистості педагога для його подальшої професійної діяльності, нами було проаналізовано програми практик, що проходять студенти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, а саме факультету педагогіки, психології та соціальної роботи спеціальності «Початкова освіта». На основі проведеного аналізу ми зробили висновок, що жодна з видів практики не ставить перед собою мету виховання особистісних морально-етичних та професійних якостей студента, що вказує на те, що необхідно розширити завдання практики такими, що передбачають виховання почуття гідності в процесі проходження педагогічної практики. Це можливо, завдяки внесенню змін до програми практики та залучення студентів до виховної діяльності, в ході якої студенти виховуючи почуття гідності в учнів молодшого шкільного віку, та

готуючись до такого виду занять розширювали свій кругозір та формували власну позицію щодо даного питання.

Третьою педагогічною умовою виховання почуття гідності ми визначили збагачення освітнього простору діалогічною взаємодією під час фахової підготовки. Викладач, має авторитетний вплив на студента, саме тому ми пропонуємо збагатити освітню діяльність взаємодією педагога та студента, що відбувається під час діалогічної взаємодії, створення проблемних питань та ситуацій, формування в студентів відповідальності, відвертості та здатності до саморефлексії, формування адекватної самооцінки в студентів, створення ситуацій співробітництва та успіху, створення сприятливого психологічного комфорту в колективі, підтримка та повага зі сторони викладача, куратор академічної групи, однолітків, взаємодія в зв'язку студент-викладач з дотриманням гідності та честі один одного.

Вважаємо, що визначені нами педагогічні умови та пропозиції щодо покращення освітнього процесу з метою виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи сприятимуть усвідомленню студентами важливості цієї морально-етичної категорії.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі нами представлено результати теоретичного дослідження проблеми виховання почуття гідності у майбутніх вчителів початкової школи.

Розкрито сутність та особливості поняття «почуття гідності»; здійснено аналіз стану дослідження рівня вихованості почуття гідності майбутніх вчителів на базі факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; визначено педагогічні умови виховання почуття гідності в майбутніх вчителів, а саме виховання почуття гідності в умовах змісту навчальних дисциплін; проаналізовано зміст програм навчальних дисциплін на наявність в них тем та завдань, спрямованих на виховання почуття гідності у студентів; визначено умови виховання почуття гідності під час проходження педагогічної практики; проаналізовано зміст програм педагогічних практик на наявність в меті виховання особистісно-професійних якостей майбутніх вчителів, зокрема, досліджуваного нами почуття гідності; виокремлено педагогічну умову виховання почуття гідності в умовах співпраці викладача зі студентами під час здійснення навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Результати проведеного нами дослідження свідчать про досягнення поставленої перед нами мети, а саме на основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та вивчення освітньої практики описати, перевірити та запропонувати педагогічні умови виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи.

Відповідно до досягнення мети та розв'язання поставлених перед нами завдань, можемо зробити наступні *висновки*:

1) Результати стану теоретичного дослідження та поглядів науковців щодо питання виховання почуття гідності та її значення для майбутнього вчителя початкової школи свідчать про те, що дана проблеми поставала перед дослідниками давно, але чіткого опису та дослідження

проведено не було. Досліджуючи почуття гідності науковці розглядають її в історичному аспекті, що підтверджує те, що з плином часу дану проблему потрібно досліджувати. Зазначаємо, що виховання почуття гідності була актуальною як в історичному аспекті вітчизняних та зарубіжних дослідників, так і для наших сучасників.

Почуття гідності майбутнього вчителя початкової школи трактуємо як особистісно-моральну якість, яка виявляється в процесі виконання своїх обов'язків та характеризується гідною поведінкою у відношенні до дітей, колег, батьків, а також до самого себе.

2) На основі теоретичного аналізу нами було виокремлено критерії та їх показники, зокрема:

- змістово-усвідомлювальний (уявлення про себе, як про гідну людину; розуміння сутності моральних якостей людини; здатність до саморефлексії.)
- особистісно-ціннісний (ціннісна орієнтація та особиста значущість; - здатність до самооцінювання; толерантність, повага до себе та до оточуючих; переживання своєї значущості для суспільства;)
- операційно-вчинковий (вміння відстоювати свою гідність та не допускати приниженню; відповідальне ставлення до своїх професійних обов'язків; прагнення до самореалізації та самовдосконалення.)

В залежності від сформованості в студентів компонентів показників, що відповідають досліджуваним критеріями було визначено рівні вихованості почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи (достатній, середній, низький).

Отримані результати даного дослідження показали, що досліджувана нами проблема виховання почуття гідності у майбутнього вчителя початкової школи є актуальною. У зв'язку з цим ми виявили необхідність обґрунтувати педагогічні умови для виховання почуття гідності у майбутнього вчителя початкової школи в рамках підготовки до майбутньої професійної діяльності.

3) На основі теоретичного аналізу наукових праць та результатів виконаного нами дослідження нами було обґрунтовано педагогічні умови виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи. Першою умовою ми визначили необхідність розширення змісту навчальних дисциплін питаннями та темами, які стосуються виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи. Другою умовою виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи ми виокремили виховний потенціал практик для виховання почуття гідності майбутніх учителів. Третьою педагогічною умовою виховання почуття гідності є збагачення освітнього простору діалогічною взаємодією під час фахової підготовки

Проведене нами дослідження не обмежується та не вичерпується різноплановістю теоретичних та практичних питань та досліджень стосовно проблеми виховання почуття гідності в майбутніх вчителів початкової школи.

Вбачаємо подальші перспективи в поглибленому вивченні даної проблеми, розробці методик діагностики, формування особистісно-професійних якостей вчителя не лише на етапі здобуття вищої педагогічної освіти, а й на етапі післядипломної освіти, додаткового навчання та вивчення зарубіжних практик дослідження даного феномену.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна, Т. Г., Ефименко, В. В. & Лінчук, О. М. (1992). *Етика*. Київ: Либідь.
2. Александрова, Г. М. (2014). *Психологічні умови виховання честі і гідності у студентської молоді*. (Дис. канд. психол. наук). Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Харків.
3. Андрушко, Л. & Єфімова, С. (2004). Львів-Мюнхен. *Навчання дітей методами Марії Монтессорі*. Психолог, 17, 30.
4. Аристотель. (2002). *Евдемова етика Книга Г (III)*. *Вопросы философии*, 1, 153- 164.
5. Бакшаева, Н. А. (2006). *Психология мотивации студентов*. Москва: Логос.
6. Балл, Г. О. (2003). *Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти*. Рівне: Ліста-М.
7. Барчій, М. С. (2011). *Психолого-педагогічні підходи до формування професійно-особистісних якостей педагога*. В С. Д. Максименко (Ред.), *Проблеми сучасної психології* (Вип. 12, с. 73-82). Кам'янець-Подільський: Аксіома.
8. Басюк, Н. А. (2006). *Виховання почуття відповідальності в молодших школярів. Сходінки до відповідальності*. Київ: Центр навчальної літератури.
9. Безлюдна, В. В. & Безлюдна, Н. В. (2011). *Формування умінь у майбутніх педагогів створювати моральну атмосферу у професійній діяльності*. В Н. С. Побірченко (Ред.), *Роль педагогічних дисциплін у формуванні сучасного фахівця*, Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару в рамках II етапу Всеукраїнської олімпіади з навчальної дисципліни «Педагогіка» (с. 67- 74). Умань: ПП Жовтий.
10. Бех, І. Д. (2001). *Справедливість-несправедливість у міжособистісних взаєминах*. Педагогіка і психологія, 2, 6-14.

11. Бех, І. Д. (2004). *Моральний розвиток особистості в історико-педагогічному осмисленні*. Рідна школа, 1, 16-19.
12. Бех, І. Д. (2008a). *Виховання особистості*. Київ: Либідь.
13. Бех, І. Д. (2008b). *Почуття гідності у духовному розвитку особистості*. В Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді (Вип. 12, с. 5-18). Київ: [б. в.].
14. Бех, І. Д. (2009). *Психологічні джерела виховної майстерності*. Київ: Академвидав.
15. Білоусова, Н. М. (2012). *Психологічні чинники розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.
16. Божович, Л. И. (2001). *Проблемы формирования личности*. Д. И. Фельдштейн (Ред.). (3-е изд.). Москва : Московский психолого-социальный институт, Воронеж: МОДЭК.
17. Боришевський, М. Й. (2003). *Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді* В С. Д. Максименко (Ред.), Проблеми загальної та педагогічної психології (с. 34-42). Київ: [б.в.].
18. Бужина, І. В. (2005). *Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин молодших школярів*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки АПН України, Київ.
19. Бусел, В. Т. (Ред.). (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: Перун.
20. Васянович, Г. П. (2005). *Педагогічна етика*. Львів: Норма.
21. Вишневська, Л. (2010). *Проблема формування толерантності в сучасних педагогічних дослідженнях*. Гуманізація навчально-виховного процесу, 52 (1), 17- 22.
22. Волкова, А. Г. (2003). *Формирование представлений о личном достоинстве у старшеклассников в процессе изучения гуманитарных предметов в средней школе*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Уральский государственный педагогический, Екатеринбург.

23. Гарбузов, В. И. (2006). *Инстинкты и судьба человека*. Москва: АСТ, Санкт Петербург: Астрель.
24. Гриньова, М. В. & Коберник, О. М. (2015). *Основи сучасного виховання*. Полтава: ПП Астра.
25. Гуменюк, О. Є. (2004). *Психологія Я-концепції*. Тернопіль: Економічна думка.
26. Демкина, Е. В. (2011). *Современные подходы к профессиональному воспитанию личности будущего специалиста в условиях образовательного процесса*. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология, 3, 35-41.
27. Долинська, Л. В. (2005). *Психолого-педагогічні умови ефективної взаємодії викладачів і студентів в умовах традиційної освіти*. В С. Д. Максименко (Ред.), Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України (Т. 2, вип. 26, с. 8-11). Київ: Главник.
28. Донцов, А. В. (2002). *Моральна саморегуляція особистості*. Харків: ХДУ
29. Дяченко, К. А. (2000). *Феномен честі в парадигмі філософії освіти XXI століття*. В Науковий вісник. Серія "Філософія" (Вип. 4, № 10, с. 55-62). Харків: ХДПУ.
30. Дяченко, К. А. (2002а). *Концепти феномена честі в сучасному освітянському просторі* / К. А. Дяченко // Науковий вісник. Серія "Філософія" (Вип. 12, с. 82-86). Харків: ОВС
31. Дяченко, К. А. (2002б). *Феномен честі у культурно-освітньому контексті*. В Философские проблемы гуманитаризации высшего образования, Сборник статей по материалам 2 Международной научно-практической конференции (с. 171-173). Сумы: СумДУ.
32. Емоційно-виховна робота серед студентів у новій національній моделі вищої освіти на поступі у XXI ст. (2001). Київ: КНТЕУ.
33. Євдокимова, Н. О. (2009). *Професійно-психологічний тренінг як технологія становлення професіонала*. В С. Д. Максименка (Ред.), Актуальні

проблеми психології: Екологічна психологія (Т. 7, Вип. 20, ч. 1, с. 125-128). Житомир: ЖДУ ім. І. Франка.

34. Єрмакова, С. С. (2003). *Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, Одеса.

35. Ермолаева, Е. П. (2009). *Психология реализации профессионала в условиях социально-экономических изменений*. (Автореф. дис. д-ра психол. наук). Российской академии наук Института психологии, Москва.

36. Заміщак, М. І. (2010). *Психологічні умови становлення моральної самооцінки у молодших школярів* В С. Д. Максименко (Ред), Проблеми сучасної психології (Вип. 10, с. 248-259). Кам'янець-Подільський: Аксіома.

37. Зязюн, І. А. , Крамущенко, Л. В. , Кривонос, І. Ф. Мирошник, О. Г., Семиченко, В. А. & Тарасевич Н. М. (2004). *Педагогічна майстерність* (2-ге вид.). Київ: Вища школа.

38. Иванова, Е. М. (2004). *Системно-деятельностный подход к психологической профессиографии*. (Дис. д-ра психол. наук). Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Москва.

39. Івченко, А. О. (2000). *Тлумачний словник української мови*. Харків: Фоліо.

40. Кадишева, Л. Б. (2012). *Почуття власної гідності й ціннісні орієнтації: співвідношення показників*. Горизонты образования, 1 (34), 115-120.

41. Кадол, Ф. В. (1998). *Воспитание чести и достоинства старшеклассников*. Минск: Універсітэцкае.

42. Кадол, Ф. В. (2002а). *Формирование чести и личного достоинства учащихся в системе нравственного воспитания (на материале учебно-воспитательной работы со старшими школьниками)*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Белорусский государственный университет, Минск.

43. Кадол, Ф. В. (2002b). *Честь и личное достоинство старших школьников: теория и методика формирования*. – Гомель: Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины.
44. Киричок, В. А. (2012). *Сутність і структура культури гідності молодших школярів*. Педагогічний вісник, 3, 13-15.
45. Кокун, О. М. (Ред.). (2013). *Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу «людина-людина»*. Кіровоград: Імекс-ЛТД.
46. Колеснік, О. П. (2004). *Психологія духовного саморозвитку особистості*. Луцьк: Вежа.
47. Костащук, О. І. (2013а). *Особливості формування професійної честі студентів*. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання, 22, 73-77.
48. Костащук, О. (2013b). *Основні детермінанти виховання професійної честі студентів*. В Науковий вісник Чернівецького університету (Вип. 642 Педагогіка та психологія, с. 58-62). Чернівці: ЧНУ.
49. Костащук, О. І. (2013с). *Професійна честь як важлива якість професійноморальної підготовки майбутнього вчителя*. В Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2013 р. (с.151-153). Львів: [б.в.].
50. Костащук, О. (2014). *Виховання професійної честі і тенденції її розвитку у дослідженнях педагогів*. Нова педагогічна думка, 4 (80), 135-137.
51. Костащук, О. (2015а). *Виховання професійної честі у майбутніх учителів у процесі навчання*. В Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології (с. 120-126). Суми: [б.в.].
52. Костащук, О. (2015b). *Критерії та рівні виховання професійної честі майбутнього вчителя*. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, 3 (19), Iss. 38, 35-39.

53. Костащук, О. І. (2015с). *Честь як показник динаміки становлення виховної позиції майбутнього вчителя*. В Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози, Матеріали 196 Міжнародної науково-практичної конференції, Київ-Чернівці, 2-4 листопада 2015 р. (с. 262-263). Чернівці: Друк ФОП Горюк.

54. Костащук, О. І. (2015d). *Виховання професійної честі у майбутніх учителів як передумова успішності їх професійної діяльності*. В Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка, Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Ч. 2, с. 83-85). Суми: Мрія.

55. Костащук, О. І. (2015е). *Загальні аспекти дослідження професійної честі майбутнього учителя*. В Нові технології навчання (Вип. 86, ч. 1, с. 92-95). Київ: Агроосвіта.

56. Костащук, О. І. (2016е). *Психолого-педагогічні умови виховання честі у студентів*. В Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Україна, 4-5 березня 2016 р. (с. 119-121). Київ: ГО „Київська наукова організація педагогіки та психології”.

57. Костащук, О. І. (2016g). *Виховання честі як орієнтир професійного становлення майбутнього учителя*. Український психолого-педагогічний збірник, 7, 60-64.

58. Кравченко, П. А. (2003). *Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття*. Філософські обрії, 9, 168-177.

59. Курдянд, З. Н. (Ред.). (2007). *Педагогіка вищої школи (3-тє вид.)*. Київ: Знання.

60. Лукіяничук, А. М. (2011). *Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів*. В С. Д. Максименко (Ред.), Проблеми сучасної психології (Вип. 7, с. 370-380). Кам'янець-Подільський: Аксіома.

61. Макаренко, А. С. (1986). *Педагогические сочинения (Т. 8)*. Москва: Педагогика.

62. Максименко, С. Д. (2006). *Гене́за існування особистості*. Київ: ООО "КММ".
63. Міністерство освіти і науки України. (1994). Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття. Київ: Райдуга.
64. Мойсеюк, Н. Є. (2009). *Педагогіка* (5-те вид.). Київ : [б. в.]
65. Молчанова, А. О. (2013). *Толерантна та інтолерантна особистість в сучасному освітньому середовищі*. В *Науковий часопис Національного 200 педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 21: Історикопедагогічні студії (Вип. 6-7, с. 265). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.
66. Москальова Л. Ю. (2011). *Теоретико-методичні засади виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
67. Павелків, Р. & Потапчук, Т. (2011). *Формування ідентичності в студентському віці*. *Нова педагогічна думка*, 4, 77-80.
68. Рибалка, В. В. (2009а). *Аксіологічні основи психологічної культури особистості*. Київ: АПН України.
69. Рибалка, В. В. (2009b). *Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці*. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович.
70. Рибалка, В. В. (2010а). *Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти*. Київ, Вінниця: Планер.
71. Рибалка, В. В. (2010b). *Чесць і гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога*. Київ: Шкільний світ.
72. Савельєв, В. П. (2007). *Етика: короткий навчальний словник: терміни, поняття, персоналії*. Львів: «Магнолія 2006».
73. Савчин, М. В. (2005). *Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості*. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 4, 115- 131.

74. Савчин, М. В. (2008). *Психологія відповідальної поведінки*. Івано-Франківськ: Місто НВ
75. Степанов, О. М. & Фіцула, М. М. (2003). *Основи психології і педагогіки*. Київ: Академвидав.
76. Столярчук, О. А. (2010). *Професійна самооцінка фахівця: теорія і практика*. Київ: Науковий світ.
77. Удовицька С. В. (2010). *Виховання гідності молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
78. Фіцула, М. М. (2006). *Педагогіка вищої школи*. Київ: Академвидав.
79. Чиренко Н. В. (2008). *Почуття власної гідності: критерії та показники*. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 12, 115- 119.
80. Чорна, К. І. (2011). *Виховання культури гідності в дітей та учнівської молоді як соціально-педагогічна проблема*. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 15 (1), 222-231. Взято з http://lib.iitta.gov.ua/2859/1/Chorna-2011_Kn_1.pdf
81. Шулікін, Д.І. (2017). *Академічна чесність: практики ВНЗ*. В «Освіта України» (Вип. 18-19). Київ: [б.в.]

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник для виявлення розуміння поняття «гідність»

майбутніми вчителями початкової школи

Шановні, майбутні вчителі початкової школи! Ознайомтесь із запропонованими твердженнями та визначте, які із варіантів відповіді найточніше відповідають Вашому ставленню до тверджень.

1. Як Ви розумієте зміст поняття «гідність»? Допишіть речення:

Гідність

—

це

---

2. Якими якостями, на Вашу, думку повинна бути наділена гідна людина? Напишіть ці якості та пронумеруйте в порядку значущості.

Якості	№

3. Опишіть Ваш ідеал гідної людини

---

4. Допишіть твердження:

Гідна

людина

не

здатна

---

5. Чи здатна людина стати професіоналом свого діла, без почуття гідності?

---

6. Чи завжди Ваші внутрішні моральні твердження відповідають етичним нормам суспільства? _____

7. Наскільки актуальною та важливою, на Вашу думку, є проблема виховання почуття гідності для нашого життя в цілому?

- А) дуже важливо;
  - Б) важливо;
  - В) не дуже важливо;
  - Г) не важливо;
  - Д) взагалі не важливо.
8. Наскільки актуальною та важливою, на Вашу думку, є проблема виховання почуття гідності для Вашого становлення, як майбутнього вчителя початкової школи?
- А) дуже важливо;
  - Б) важливо;
  - В) не дуже важливо;
  - Г) не важливо;
  - Д) взагалі не важливо.
9. У чому Ви вбачаєте Вашу гідність? Виберіть варіант, який найбільше Вам відгукується:
- А) Ви гідна, впевнена в собі людина;
  - Б) Ваші внутрішні та моральні переконання завжди відповідають етичним нормам суспільства;
  - В) Ви впевнена в собі людина, яка здатна прийняти рішення, але не завжди діє згідно з усталеними нормами;
  - Г) Ви невпевнені у собі, схильні до приниження інших людей.
10. Чи відчуваєте Ви потребу у підвищенні рівня почуття власної гідності?
- А) так
  - Б) скоріше так, чим ні
  - В) скоріше ні, чим так
  - Г) ні

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б

Методика « Моє розуміння особистісних якостей людини»

(автор І.С.Булах, адапт. Я.Топало)

Мета: Визначити рівень розуміння студентами особистісних моральних якостей

Інструкція: « Шановні студенти! Серед запропонованих моральних якостей особистості, методом оцінювання, оберіть ті, які Вам зрозумілі найбільше, близькі за значенням та Ви можете їх пояснити.

Наприклад: Найбільш близька та зрозуміла якість « потреба у повазі до себе» - оцінка 10...і найменш зрозуміла моральна якість « толерантність» - 1...

МОРАЛЬНА ЯКІСТЬ	ОЦІНКА
Потреба у повазі до себе	
Адекватна самооцінка	
Гуманність	
Толерантність	
Впевненість в собі	
Справедливість	
Чесність	
Гордість	
Доброчесність	
Вірність	

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

Методика « Ціннісні орієнтації»

Опитувальник спрямований на дослідження особистісно-ціннісної сфери людини. Визначає ставлення людини до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе»

(автор Мілтон Рокич, адапт. Я.Топало)

Мета: визначити змістово-ціннісну сферу людини, визначити основу відносин людини з навколишнім світом, ставлення до інших людей, ставлення до самого себе, основу світогляду та життєву активність.

Інструкція: Вам представлені 18 цінностей. Ваше завдання – пронумерувати їх за значимістю, від 1 до 18, для Вас, як принципів, якими Ви керуєтесь по життю. Виконуйте не кваплячись, вдумливо. Те, яке найзначиміше займе першу позицію, найменш важлива цінність займе 18 місце.

Список 1

Термінальні цінності	Позиція
Насиченість життя (активність)	
Життєвий досвід та мудрість	
Фізичне та психічне здоров'я	
Улюблена робота	
Краса навколишнього світу	
Матеріальна забезпеченість	
Хороші та вірні друзі	
Любов	
Суспільне покликання	
Інтелектуальний розвиток	
Продуктивне життя	
Духовне вдосконалення	
Розваги	
Свобода та незалежність	
Щасливе сімейне життя	
Щастя інших людей	
Творча діяльність	
Внутрішня гармонія та впевненість в собі	

Список Б

Інструментальні цінності	Позиція
Акуратність та охайність	
Гарні манери	
Високі вимоги до життя	
Повага до себе	
Повага до інших людей	
Самостійність	
Чесність	
Чуйність	
Самоконтроль	
Відповідальність	
Висока загальна культура	
Терпимість	
Працьовитість	
Цілеспрямованість	
Життєрадісність	
Добросердечність	
Ціннісне ставлення до навколишнього світу	
Патріотизм	

Додаток Г

Проективна методика « Життєві ситуації, в яких принижується моя гідність та гідність інших людей»

(автор Н.Білоусова, адапт. Я.Топало)

Мета: виявити готовність студентів до захисту власної гідності в ситуаціях морального приниження.

Експериментальний матеріал: студентам представляються життєві ситуації, в яких змодельовано момент утиску чи приниження людської гідності. В ситуаціях є «постраждалий» та « кривдник». Для співставлення студентів себе з « постраждалим», останній представлений приблизно такого ж віку, як студенти.

Пропоновані завдання:

1. Які емоції чи почуття переживає в цій ситуації « постраждалий»?
Поясніть.
2. Як, на Вашу думку, буде діяти « постраждалий»?
3. Як би Ви вчинили, опинившись в такій ситуації?

Інструкція: Студент аналізує представленні життєві ситуації. Ставить себе на місце « постраждалого» та пробує передбачити свої емоції та дії в цій ситуації. Відповіді записуються у спеціальному бланку.

Обробка результатів: при адекватній та правильній інтерпретації емоцій та почуттів «постраждалого» відповідь оцінюється у 2 бали(максимальна кількість балів – 12), емоційний стан « постраждалого» зрозумілий студенту неповністю – оцінюється в 1 бал, повне нерозуміння – 0 балів.

Опис поведінки (передбачення власної поведінки) спрямованої на конструктивне вирішення ситуації (небажання перебувати в такій ситуації: « вийду з приміщення», « звернусь по допомогу») чи вербальний захист (« Мені не подобається це», « Поводьтесь ввічливо у спілкуванні зі мною»...) оцінюється у 2 бали за кожну ситуацію. Агресивна форма

захисту, уникнення ситуації чи крик, як вербальна форма захисту, оцінюються в 1 бал. Усі інші форми реагування, які спрямовані на ігнорування чи відсутність бажання та дій самозахисту – оцінюються в 0 балів.

Достатній рівень готовності студента до відстоювання своєї гідності в ситуаціях приниження, виявляється тоді, коли респондент набирає достатню кількість балів, розуміє та демонструє адекватну реакцію протистояння « кривднику». Середній рівень – студент розуміє не всі ситуації, готовий захищати себе в принизливих ситуаціях, без допомоги інших. Низький рівень – студент не інтерпретує ситуації, як принизливі, не реагує або не конструктивно вирішує конфлікти, не демонструє форм самозахисту.

Додаток Д

Тренінгове заняття – дискусія «Що для мене означають слова «гідність» та «свобода»

Мета заняття: показати, наскільки важливим є почуття власної гідності у кожної окремої людини та народу в цілому. Пояснити, що лише повага до себе може стати рушійною силою великих змін. Посягання на гідність – ось що має турбувати по-справжньому. Сприяти вихованню нового соціально свідомого покоління з почуттям власної значимості.

Завдання – допомогти студентам зрозуміти значення власної гідності, необхідності боротися за неї, навіть якщо для цього доведеться заплатити високу ціну. Розвіювати стереотип, що це поняття – книжне і фактично не застосовується у житті.

Обладнання: проектор, ноутбук, стікери, маркери, ватмани, відео презентації.

Вступ.

Відеоролик «День Гідності та Свободи»

1-вправа «Інформаційне повідомлення»

На світовому рівні день Гідності та Свободи почали відзначати не так давно – у 2006 році. Пропозиція надійшла від принца Норвегії Хокона, професора Пекка Химанен та Джона Хоуп Брейтона. Ідея Дня Гідності полягає в необхідності навчитися усвідомлювати та берегти гідність як основну цінність сучасної людини.

Цьогоріч Україна втретє долучається до Всесвітнього дня Гідності та Свободи.

2-вправа Мозковий штурм « Що таке гідність?», «Що таке свобода?»

Студенти об'єднуються у дві групи.

Проведеться опитування серед студентів, що, на їхню думку, є свободою і гідністю, потім наведіть класичне визначення зі словника:

Свобода - 1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля.

2. Життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд.

Гідність - 1. Сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості.

2. Усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку.

Обговорити зі студентами, чи збігається їхнє розуміння з класичним тлумаченням.

3-я вправа. Дискусія «Чи варто давати хабарі?»

Об'єднати групу у міні-групи. Кожна з них відстоюватиме свою позицію, аргументовано пояснюючи її. Нехай вони розглянуть проблемні ситуації, наприклад такі:

1 група: Ні, так не можна робити, це принижує мене.

2 група: Так, інколи можна дати хабаря, особливо, якщо це йде мені на користь.

4-а вправа «Асоціативний ланцюжок»

Запропонувати дібрати синоніми до слів «Гідність» та «Свобода», створивши асоціативний ланцюжок.

На мотузку заздалегідь прикріпити папірці-прапорці, на яких маркером треба написати одне слово-асоціацію. Починаємо з себе, проговорюємо і пишемо: «Гідність для мене – це цінність». А далі кожна дитина напише одним словом, з чим у неї асоціюється у 1-ї групи «свобода» у 2-ї групи «Гідність»: мрія, відповідальність, повага тощо. Коли всі висловляться, розміщуємо імпровізовану гірлянду над дошкою, щоб усі бачили результат власної роботи.

5-а вправа . «Листи свободи»

На кожному конверті наклеїти роздруковані цитати про свободу від відомих людей:

Людина, владарюючи над іншими, втрачає власну свободу.

Ф. Бекон

Втратити свободу може лише той, хто не вмів її захищати.

Вольтер

Лиш той життя й свободи вартий, хто йде щодня за них у бій.

Й.-В. Гете

Свобода означає відповідальність, ось чому більшість людей боїться її.

Б. Шоу

Вільний той, хто може не брехати.

А. Камю

Свобода існує лише для того, хто кудись іде.

А. де Сент-Екзюпері

Попросити зачитати «листи» та зберегти їх у себе як нагадування про те, що свобода – це найцінніше, що є в людини.

6. Вправа «Люди варті нашої поваги»

Відео - презентація із зображеннями людей з гідною поведінкою, яких можна наслідувати. «Видатні українці»

7. Вправа «Приклади з кіно та мультфільмів»

1-група наводить приклади з кіно, 2-га група з мультфільму.

8. Робота з картками

Працюємо з п'ятьма основними принципами, що є свідченням гідності людини. Студенти пробують проаналізувати кожен з пунктів, щоб усвідомити основну проблему заняття.

1. Кожна людина має право на гідне життя.
2. Гідне життя означає наявність високого рівня охорони здоров'я, освіти.

3. Це свобода приймати рішення та з повагою ставитися до цього права в інших.

4. Це керівний важіль усіх дій.

5. Гідність окремої людини залежить від гідності інших.

Підведення підсумків.

Хочеться зауважити, що цінність не в датах. Цінність в особистісному розвитку, в цінуванні власних прав та свобод. Бути вільним та мати почуття гідності – означає не перекладати відповідальність за своє життя на когось. І від того якими ми будемо сьогодні залежить, яким завтра буде майбутнє України

Додаток Ж

Зміст розвивальних вправ спрямованих на розвиток позитивного образу «Я», самоцінки, самоприйняття, здатності до саморегуляції

Робота з «таємним зошитом»

Студентам роздають нові зошити й повідомляють, що у ньому будуть знаходитися «таємниці» його власника: «У цих зошитах Ви будете щось писати, малювати, довіряти свої секрети. Його не має права ніхто читати без вашого дозволу. Отже, привітайтеся із зошитом, як зі своїм найкращим другом, щоб він відчув вашу енергію і йому захотілося працювати з вами. На першій сторінці давайте познайомимо наш таємний зошит із собою – його власником. Для цього пропонуємо вам продовжити й записати наступні речення:

Я....

Мені в собі подобається....

Я вмію.....

Я хочу навчитися....

Я люблю....

Мені подобається....

Я боюся....

Я мрію....

Людина, яку я люблю більше за все....

Людина, яка мене любить більше за все...

Вправа «Лист до себе»

Мета: активізувати процес саморозкриття, діагностувати ставлення студентів до себе.

Інструкція: Студентам пропонують написати у «таємному зошиті» лист, у якому вони можуть звернутися до себе самого: чи похвалити, чи посварити, чи порадати щось собі.

Цей прийом носить діагностичний характер: текст листа можна аналізувати з позиції ставлення студента до себе: чи хвалить він себе, чи підтримує, чи

сварить, чи 235 приймає себе таким яким він є (з усіма достоїнствами та недоліками), чи задоволений студент собою.

Вправа «Автопортрет»

Мета: розвивати позитивний образ «Я», адекватну самооцінку

Інструкція: У кожного студента є дзеркальце. Дивлячись у нього, студенти помічають, якого кольору у них очі, якої форми брови, ніс, губи, яке волосся, яким стає обличчя, коли вони посміхаються, або ж коли сердяться. Уважно роздивившись себе, студенти малюють свій автопортрет. Після чого усі намальовані автопортрети виставляються на виставці. Кожен учасник має програти роль екскурсовода й познайомити усіх присутніх зі своєю роботою. Представляти свій портрет можна так: «Перед вами портрет...(тут треба назвати своє ім'я). Ця дівчина (хлопець) знаменита(ий) тим, що (учні придумують чим саме пишаються у собі). Всі інші «відвідувачі» виставки аплодують.

Гра «Ти – молодець!»

Мета: підвищувати самооцінку студентів та впевненість у собі.

Інструкція: Студенти стають у коло і по черзі виходять до центру, називають своє ім'я й те, що вони люблять чи вміють добре робити. У відповідь усі інші промовляють: «Ти – молодець!» і піднімають вгору великий палець на знак підтримки.

Вправа «Моє сонце»

Мета: розвивати впевненість у собі, повагу до себе.

Інструкція: Студентам пропонується намалювати сонце з промінчиками. На кожному промінчику потрібно написати свої достоїнства, якими студенти пишаються в собі (позитивні якості), а на кінці промінчика – написати імена тих людей, кого ці якості «зігрівають». Після виконання завдання студентам пропонується зробити виставку сонечок.

Додаток 3

Тренінгове заняття

Тема: «Відповідальна та гідна поведінка»

Мета: Сприяння розвитку здатності відстоювати власні переконання; уміння чинити гуманно та справедливо; відповідати за свої вчинки; здатність захистити власну честь і репутацію; виявляти самостійність у прийнятті рішень і виконанні професійних завдань

1.Привітання «Я прийшов(ла)!».

2.З'ясування очікувань тренінгу.

Учасникам роздаються папірці, на яких вони записують ті результати, які вони очікують від тренінгу. Далі студенти по черзі озвучують власні очікування і приклеюють папірці на дошку «Мої очікування від тренінгу».

3. Вправа«Відповідальність та вчинкові дії – запорука успішної професійної діяльності».

Учасникам пропонується висловитися з приводу того, за що вони вони відповідальні і чи насправді відповідальні вчинки – це запорука успішної професійної діяльності. Потім замалювати ці твердження у вигляді піктограми.

Наприклад:

- Я відповідальний за свої успіхи у навчанні.
- Я відповідальний за те, яких друзів я вибираю.
- Я відповідальний за свій настрій.
- Я відповідальний за свої вчинки.
- Я відповідальний за думки про себе самого.
- Я відповідальний за ті слова, які я говорю.

4. Вправа «Мотив поведінки» (вирішення моральних ситуацій).

Учасникам потрібно проаналізувати та розв'язати життєві ситуації, пов'язаних з моральним вибором під час професійної діяльності.

Наприклад:

1) Зайшовши в аудиторію, бачу, що кілька студентів скупчилися навколо однієї парти і активно з'ясовують з кимось стосунки. Гучно щось обговорюють, сперечаються. Далі – брудна лайка. Відбувається щось незрозуміле. Підійшовши ближче, розумію, що молоді люди принижують мого товариша, з яким я добре спілкуюсь. Треба щось робити..... (допишіть Ваш варіант розвитку подій)

2) У мене є друг (подруга), з якою (им) навчаюсь в одній групі. Ми подружилися ще на першому курсі, як тільки вступили на навчання до вищого навчального закладу. Завжди разом, і у навчанні, і на відпочинку. Намагаємось підтримувати одна (ин) одну (ого) у всіх ситуаціях. Адже ми справжні друзі. Тепер на базі нашого університету проходить відбірний тур на конкурс кращих наукових робіт. Ми успішно пройшли відбір, але на сам конкурс повинен поїхати хтось один з університету. Вирішити повинні ми самі. Отже, постає питання: дружба чи перспектива подальшого наукового зростання? Я вважаю, цінніша з них є.... (продовжити)

5. Вправа «Що я можу, а чого ні?».

Ведучий пропонує учасникам тренінгу записати в два стовпчики те, що вони можуть самі й те, чого не можуть.

Проаналізувати й зробити наступні висновки:

- 1) Як багато вони можуть.
- 2) Що можна зробити, якщо ти чогось не можеш (попросити допомогу, сказати собі: «Я навчуся й у мене вийде» та ін.).

6. Дискусія на тему «Яке рішення приймати легше – самостійне чи колективне?» Рефлексія.

У ході обговорення учасники приходять до висновку, що, приймаючи індивідуальні самостійні рішення, не потрібно переконувати інших у своїй правоті, але, разом з тим, у людини немає можливості порадитися з кимось, тож відповідати за наслідки свого рішення теж доведеться самому. Тут

важливо чітко усвідомити усю різноманітність моральних виборів і міру відповідальності за себе і своє життя.

7. Вправа «Рефлексивне коло».

- Чому важливо бути відповідальною людиною?

- За що Ви відповідальні?

Учасникам потрібно продовжити визначення: «Відповідальна людина – це та, яка....»